

Obrazovanjem protiv diskriminacije

- priručnik za rad na prevenciji i prevazilaženju
diskriminaciji za profesionalce koji rade u
oblasti obrazovanja i vaspitanja -

Projekat finansira
Evropska unija

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Obrazovanjem protiv diskriminacije

- priručnik za rad na prevenciji i prevazilaženju
diskriminaciji za profesionalce koji rade u
oblasti obrazovanja i vaspitanja -

Podgorica, 2018.

OBRAZOVANJEM PROTIV DISKRIMINACIJE

- priručnik za rad na prevenciji i prevazilaženju diskriminaciji za profesionalce koji rade u oblasti obrazovanja i vaspitanja -

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autori:

Petar Đukanović

Tamara Milaš

Tiraž:

300

Štampa:

Studio Mouse

ISBN 978-86-85591-97-6

COBISS.CG-ID 36726800

Publikacija je dio projekta " 360° Pun krug za ljudska prava?" koji realizuje Centar za građansko obrazovanje (CGO) u partnerstvu sa NVO Alternativna teatarska kompanija (ATAK) iz Podgorice, Kućom ljudskih prava iz Zagreba i Međunarodnim festivalom dokumentarnog filma (BELDOCS) iz Beograda, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i institucijom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, a finansira ga Evropska unija.

Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost CGO-a i ni na koji način ne može biti interpretirana kao zvanični stav Evropske unije.

Sadržaj

Uvod	6
Što je diskriminacija i kako je prepoznati?	7
Lična svojstva - osnovi diskriminacije	11
Oblici diskriminacije	13
Posebni oblici diskriminacije	15
Govor mržnje	20
Teški oblici diskriminacije	22
Kad pravljenje razlike nije diskriminacija – posebne ili mjere afirmativne akcije	23
Ko su diskriminatori i njihove žrtve?	26
Diskriminacija u obrazovanju	27
Različite forme diskriminacije u obrazovanju	29
Spoljašnji sistem podrške u rješavanju slučajeva diskriminacije u obrazovanju	38
Nacionalni i međunarodni dokumenti koji propisuju zabranu diskriminacije	40

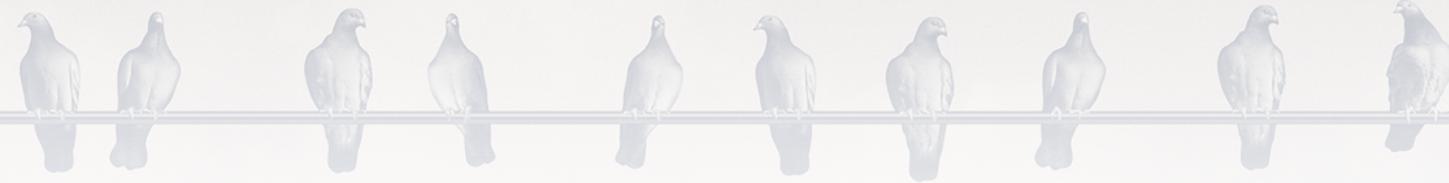
Uvod

Priručnik za rad na prevenciji i prevazilaženju diskriminaciji za profesionalce koji rade u oblasti obrazovanja i vaspitanja nastao je u okviru projekta *360° Pun krug za ljudska prava!*, koji uz podršku Evropske unije realizuje Centar za građansko obrazovanje (CGO) u partnerstvu sa NVO Alternativna teatarska kompanija (ATAK) iz Podgorice, Kućom ljudskih prava iz Zagreba i Međunarodnim festivalom dokumentarnog filma (BELDOCS) iz Beograda, a u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i institucijom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Jedan od specifičnih ciljeva projekta je promocija koncepta obrazovanja bez diskriminacije u formalnom obrazovno-vaspitnom sistemu i razvoj antidiskriminacione i kulture ljudskih prava među mladima. Zato je ovaj priručnik namijenjen profesionalcima koji rade sa mladima u obrazovanju (nastavnici, stručne službe, rukovodioci škola, savjeti roditelja, stručna tijela i aktivni) sa ciljem da im pomogne u prepoznavanju, prevenciji i procesuiranju slučajeva diskriminacije, drugih kršenja ljudskih prava i nasilja unutar školskih ustanova i pred institucijama van obrazovnog sistema.

U priručniku su detaljno pojašnjeni pojmovi diskriminacije i njenih različitih manifestacija, uloge i odgovornosti učesnika vaspitno-obrazovnog procesa, a dat je i pregled zakonodavnog i institucionalnog okvira koji građane štiti od diskriminacije i kršenja ljudskih prava, uz postupak procesuiranja slučajeva, kao i pregled najvažnijih međunarodnih dokumenata i standarda u ovoj oblasti.

Krajnji cilj priručnika je da kao pomoćno sredstvo u radu sa mladima, pa i u nastavi, doprinese razvoju, podstiče i njeguje antidiskriminacionu kulturu kroz obrazovanje.

Što je diskriminacija i kako je prepoznati?

Pravo na nediskriminaciju jedno je od osnovnih ljudskih prava i zato je zabrana diskriminacije definisana brojnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i ugrađena u savremene nacionalne demokratske pravne sisteme kao jedan od ustavnih principa.

Diskriminacija je jedan od najtežih oblika ugrožavanja ljudskih prava i loša je po pojedince i društvo u cijelini. Ljudska prava imamo svi. Pripadaju nam rođenjem, odnosno činjenicom da smo ljudi, univerzalna su i pripadaju svima bez razlike, neotuđiva su jer nijesu stvar zasluge ili nagrade, ne mogu se prodati ili oduzeti i nedjeljiva su, što znači da su sva ljudska prava podjednako važna. Na primjer, ljudska prava su pravo na život, slobodu kretanja, slobodu izražavanja i sl.

Država ne propisuje ljudska prava, već ima obavezu da kreira i sprovodi zakone i druge mjere koji ih štite i unaprijeđuju. **Poštovanje ljudskih prava bazira se na vjerovanju da je svaki čovjek jednako vrijedan** i da nikome ne smije biti oduzeto pravo da se slobodno kreće, da misli i iznosi svoje mišljenje, da na ravnopravnoj osnovi učestvuje u životu društva, napreduje na osnovu svojih sposobnosti, bude oslobođen mučenja i nečovječnog ponašanja i diskriminacije. **Ljudska prava i zabrana diskriminacije stvaraju mogućnost da se svako od nas razvija i ostvari maksimum svojih ličnih potencijala.**

Svaki čovjek ima niz drugih prava i obaveza koje država propisuje zakonima a koji uređuju ponašenje ljudi i njihove međusobne odnose, obavljanje profesionalnih uloga i sl. **Ipak, svi zakoni kojima se reguliše život ljudi u jednom društvu moraju se bazirati na punom poštovanju i očuvanju osnovnih ljudskih prava i sloboda kao nosećih principa i vrijednosti savremenog demokratskog društva.**

Diskriminacija nastaje kada se prema određenim ljudima različito postupa u odnosu na druge, u istoj ili uporedivoj situaciji, samo zato što pripadaju ili se pretpostavlja da pripadaju određenoj grupi, odnosno zbog nekog njihovog ličnog svojstva.

Diskriminacija je opasna jer znači neopravданo razlikovanje koje proizvodi neravnopravan pristup i uživanje ljudskih prava i sloboda.

U osnovi diskriminatornog postupanja su stereotipi i predrasude, odnosno uopšteni

stavovi koje gradimo na nepotpunim, često netačnim informacijama/znanjima, a koji su praćeni snažnim osjećanjima, poput straha, a nekada i mržnje. Na primjer, stavovi da su svi Romi lijeni, prljavi i skloni krađi, ili da su žene „slabiji pol“, kojima je mjesto u kuhinji i bavljenju kućnim poslovima, ili da su svi homoseksualci „bolesne“ i „perverzne“ osobe. Svi imamo predrasude i stereotipe, ali je važno da ih osvijestimo kako bismo se prema drugim ljudima otvarali, imali više razumijevanja i prihvatali ih kao sebi jednake.

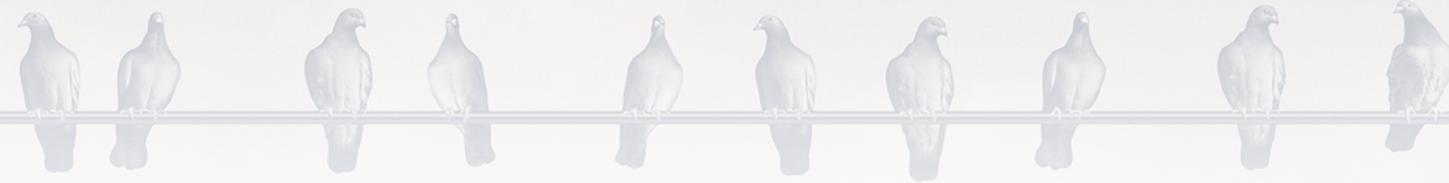
Predrasude lako prerastaju u diskriminaciju i utiču da, pod njihovim uticajem, prema drugima počinjemo da postupamo kao prema različitim od sebe tako što se od njih udaljavamo, izolujemo ih, ograničavamo da uživaju u pravima i slobodama, zabranjujemo da ravnopravno dijele sa nama prostor, da se obrazuju, zapošljavaju ili rade, pa čak i nasilno djelujemo (individualni nasilni akti, pa sve do organizovanih, planiranih, sistematskih aktivnosti kao što je to bio i užas holokausta). Tako se diskriminacija određuje i kao pojava kada se pojedinac ili grupa ljudi proglašavaju manje vrijednima u odnosu na druge pojedince ili grupe, pa im se na osnovu toga „legitimno“ ukidaju ili ograničavaju prava i slobode. Nacizam kao ideologija legitimisao je diskriminaciju koja je prerasla u istrebljenje miliona ljudi, dominantno Jevreja, Roma i drugih koji su proglašeni prijetnjom po „čistoću“ i „savršenost“ arijevske rase.

Diskriminacija sprječava lični razvoj osobe, razvoj njegovih/njenih talenata i ostvarenje svih potencijala koje određena ličnost nosi u sebi, a važno je naglasiti da diskriminacija poništava mogućnosti, kako za individualni, tako i za širi razvoj društvene zajednice.

Često se, a neispravno, diskriminacija izjednačava sa svakim kršenjem prava. **Diskriminacija je uvijek istovremeno i kršenje prava (jednog ili više), iako isto ne važi i za obrnutu situaciju.** Obično se kao primjer razgraničenja navodi situacija kada firma ne isplaćuje radnicima nadoknadu za prekovremen rad. Ovim postupkom krše se radna prava svih. Ako bi se nadoknada isplaćivala jednog grupi radnika, ali ne i drugoj koju čine radnici Romi, onda bi se moglo govoriti o postojanju diskriminacije.

Za jednostavnije razumijevanje pojma često se koristi formulacija koja **diskriminaciju označava kao nejednako postupanje prema jednakima, odnosno jednakako prema nejednakima.**

U daljoj razradi, moglo bi se reći da se diskriminacija javlja onda kada se prema jednom licu ili grupi zbog nekog njihovog ličnog svojstva nepovoljnije postupa u odnosu na drugo lice ili grupu u istoj ili sličnoj situaciji. Na primjer: uprava ne dozvoljava upis u srednju školu djevojčici koja je HIV pozitivna. U pitanju je diskriminacija u pristupu pravu na obrazovanje po osnovu zdravstvenog stanja. Ne postoji nijedan medicinski ili drugi opravdan razlog da se osobi koja živi sa HIV-om zabrani upis u školu, odnosno da se različito tretira u odnosu na vršnjake koji nemaju ovo hronično oboljenje, jer ono ne predstavlja nikakvu opasnost za okolinu s obzirom na to da se infekcija ne prenosi socijalnim kontaktima.

Diskriminacija se javlja i kada se prema licu ili grupi postupa na isti način, iako ih neko lično svojstvo stavlja u poziciju koja zahtijeva i čini opravdanim različit tretman. To ilustruje dobro poznat primjer: *kada bi se od učenika koji imaju posebne obrazovne potrebe zahtijevalo da rade na način koji ne odgovara njegovim karakteristikama, interesovanjima, mogućnostima, a da se pri tom škola ne prilagodi na njihovim potrebama.* Naime, ovakvo postupanje koje je jednako prema svima dovodi u težu poziciju i proizvodi nepovoljnije posljedice po učenike sa posebnim obrazovnim potrebama u odnosu na drugu djecu.

Dakle, **diskriminacija može biti nejednako postupanje ili tretman prema licu ili grupi zbog nekog ličnog svojstva ili postupanje koje je jednako, ali proizvodi za jedno lice ili grupu nesrazmjerne posljedice nejednakosti, jer su ignorisana lična svojstva koja zahtijevaju i opravdava različito postupanje.** U oba slučaja diskriminacija je nastala jer je jedno lice ili grupa stavljeno u nepovoljniji položaj u odnosu na drugo lice ili grupu samo na osnovu nekog ličnog svojstva.

Diskriminatorski se može postupiti **činjenjem i nečinjenjem**. Na primjer: ako uprava škole doneše pravilo da učenici/ce romske nacionalnosti ne smiju koristiti đačku kantinu, u pitanju je diskriminatorno postupanje činjenjem. Diskriminacija nečinjenjem se javlja ako na ulazu u školu i unutar školskog objekta nije obezbijeđena mobilnost (nijesu postavljene rampe, liftovi, brajevim pismom nijesu obilježeni nazivi kabineta i drugih školskih prostorija i sl.), kako bi se obezbijedio ravnopravan pristup, boravak i kretanje djeci sa invaliditetom u školskoj ustanovi.

Zabранa diskriminacije je ustavna kategorija. Ustavom je zabranjena svaka neposredna ili posredna diskriminacija po bilo kojem osnovu. Izuzetak od zabrane čine propisi i uvođenje posebnih mjera koje su usmjerene na stvaranje uslova za ostvarivanje pune nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kojem osnovu u izrazito nejednakom položaju i primjenjuju se sve dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su uvedene (tzv. mjere afirmativne akcije, odnosno mjere pozitivne diskriminacije).

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) definiše diskriminaciju na sljedeći način: „... diskriminacija podrazumijeva različit tretman, bez objektivnog i valjanog opravdanja, lica u relativno sličnim situacijama.“¹ Na bazi prakse ESLJP, Ustavni sud Crne Gore daje detaljno određenje ovog pojma: „Evropski sud za ljudska prava diskriminaciju označava kao različit tretman istih ili sličnih slučajeva, kada za to nema razumnog i objektivnog opravdanja, odnosno, ako ne postoji legitiman cilj kome se teži, ili ne postoji srazmjera (proporcionalnost) između cilja i načina na koji se ovaj legitiman cilj želi postići.“²

Razvoj države i društva u svim sferama života i prema svakom građaninu, bazira se na poštovanju i stalnom unaprjeđenju ljudskih prava, jednakosti i ravnopravnosti kao ključnim antidiskriminacionim principama.

1 ESLjP, Willis v. the United Kingdom (App. No. 36042/97) 11 June 2002, pasus 48

2 Ustavni sud Crne Gore (14. jun 2012) U-I br. 33/11

Zakon o zabrani diskriminacije definiše diskriminaciju kao „svako pravno ili faktičko pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasu, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, promjeni pola, rodnom identitetu, seksualnoj orientaciji i/ili interseksualnim karakteristikama, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima“³.

Zakon o zabrani diskriminacije definiše pojavu diskriminacije kao nejednak tretman, pravljenje razlike s obzirom na lična svojstva kojim se vrši povreda načela jednakosti uslijed nejednakog postupanja, obespravljanja, neopravdanog stavljanja u gorji položaj, privilegovanja, povlašćivanja ili stavljanja u bolji položaj bez realnog opravdanja za to i sl.

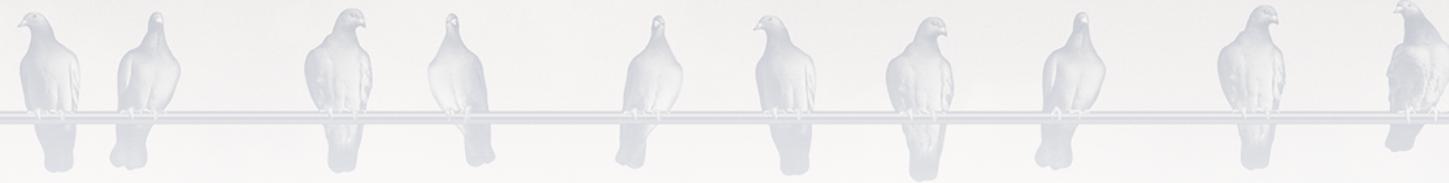
„Diskriminacijom se smatra i podsticanje, pomaganje, davanje instrukcija, kao i najavljena namjera da se određeno lice ili grupa lica diskriminišu po nekom od osnova iz stava 2 ovog člana (lično svojstvo)“⁴.

Znači, **svaki oblik diskriminacije, po bilo kojem osnovu zakonom je zabranjen**. Zakon se primjenjuje podjednako i na državljane i nedržavljane Crne Gore, a činjenica da je neko pristao na diskriminaciju ne oslobađa lice koje je vrši od odgovornosti.

Uspostavljen je i institucionalni okvir kako bi građani Crne Gore mogli da se obrate i prijave slučajevе diskriminacije i dobiju adekvatnu zaštitu.

---

3 Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17
 4 Isto.

Lična svojstva - osnovi diskriminacije

Razlike među ljudima trajna su neminovne i poželjne. Ljudi su različiti po brojnim osnovama, vrše različite uloge i zauzimaju različite pozicije u društvu. Međutim, to pozicioniranje mora biti zasnovano na objektivnim mjerilima uz to da svi, bez obzira na različite statuse u društvu, moraju imati garantovana osnovna prava i slobode. Razlikovanje prerasta u diskriminaciju onda kada se samo na osnovu pojedinih ličnih osobina ljudima oduzima pravo na jednak tretman i mogućnosti u društvu, odnosno otežano im je ostvarivanje ljudskih prava i društvena pokretljivost jer su određene vjere, pola ili seksualne orijentacije, odnosno imaju druge pravno zaštićene lične karakteristike.

Društvo je demokratsko onda kada umjesto na osnovu boje kože, porijekla, seksualne orijentacije ili pola ljudi zauzimaju različite pozicije na osnovu svojih sposobnosti, znanja, umijeća i zalaganja.

Zabranom diskriminacije štiti se načelo jednakosti, a kada su građani nejednaki u nejednaki u ostvarivanju prava i sloboda u svom položaju uslijed nekog svog ličnog svojstva, jasno je da postoji diskriminacija.

Diskriminacija se zasniva na **razlikovanju i nejednakom tretmanu po nekom od ličnih svojstava**. Ako nastavnik daje bolju ocjenu nekom učeniku zato što mu je simpatičan, iako u odnosu na druge učenike nije pokazao više znanja, onda je to neobjektivnost i kršenje profesionalnih pravila i procedura ocjenjivanja koja se vezuju za profesiju i ulogu nastavnika, ali nije diskriminacija. O diskriminaciji *bi se moglo govoriti u slučaju da je nastavnik učeniku koji je Rom dao nižu ocjenu u odnosu na učenika koji ne pripada romskoj populaciji, samo zato što ga ne simpatiše zbog njegove etničke pripadnosti ili boje kože, iako su obojica podjednako dobro uradili test znanja.*

Zakon o zabrani diskriminacije propisuje **listu osobina ili svojstava** koja ne smiju biti osnova za razlikovanje kada je u pitanju jednak pristup pravima, položaj u društvu i mogućnosti napredovanja u različitim oblastima života. Ta lista obuhvata pol, životnu dob, rasu ili etničku pripadnost, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, invaliditet, seksualnu orijentaciju, a pored toga još i imovinsko stanje, obrazovanje, društveni položaj, zdravstveno stanje, radni status, jezik i sl. Pravna literatura lična svojstva označava i **zaštićenim osnovama**.

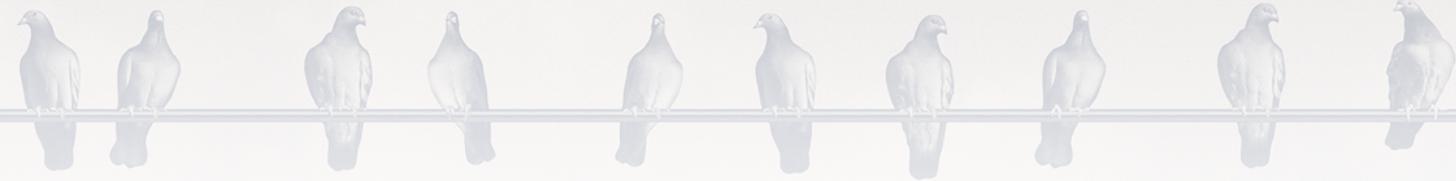
Lična svojstva, kao osnova diskriminacije, mogu biti **urođena ili stečena**. Urođeni su, na primjer, boja kože ili pol. Stečena svojstva su ona koja usvajamo ili stičemo

tokom života, ali koja možemo da mijenjamo, poput političkih uvjerenja ili imovinskog statusa, odnosno bračnog statusa i sl. **Bila urođena ili stečena, lična svojstva ne smiju biti osnova za nejednak tretman ili postupanje.** To što smo različiti polovi ne može da stvori nikakvu opravdanu osnovu za razlikovanje u visini plate za isti posao koji obavljamo. Kao osnov diskriminacije pojavljuje se ne samo stvarno, već i **prepostavljeni lično svojstvo.** Na primjer: neko ko nije pripadnik LGBT populacije, ali radi u organizaciji koja zagovara prava ove grupe, može biti žrtva diskriminacije zbog toga što se njegova seksualna orijentacija pogrešno prepostavlja. Zakon o zabrani diskriminacije izričito zabranjuje diskriminaciju bez obzira na to da li je različit tretman učinjen na osnovu stvarnog ili prepostavljenog ličnog svojstva.

Slično, osoba može da bude diskriminisana i na osnovu ličnog svojstva nekog svog člana porodice, bliskog prijatelja ili neke osobe sa kojom je u bliskom kontaktu. Na primjer, kada su čitave porodice žrtve diskriminacije zato što im je dijete deklarisani pripadnik/ca LGBT populacije ili je HIV pozitivno.

Iako se u zakonima, deklaracijama, konvencijama i drugim dokumentima najčešće navodi lista ličnih svojstava, ona nikada nije zatvorena i konačna, jer se ostavlja mogućnost da na osnovu iskustva u nju budu uvrštena i neka druga lična svojstva za koje se utvrdi da su česta osnova na kojoj se vrši diskriminacija.

Oblici diskriminacije

Diskriminacija je, kako se to često kaže, jedan pojam sa mnogo lica.

U najosnovnijoj podjeli diskriminacija može biti **neposredna i posredna**, odnosno **direktna i indirektna**.

Zakon o zabrani diskriminacije **neposrednu diskriminaciju** određuje kao „*pojavu da se aktom, radnjom ili nečinjenjem lice ili grupa lica, u istoj ili sličnoj situaciji, dovode ili su dovedeni, odnosno mogu biti dovedeni u nejednak položaj u odnosu na drugo lice ili grupu lica po nekom od osnova iz stava 2 ovog člana (nekom od ličnih svojstava)*“⁵.

Neposredna diskriminacija (direktna) postoji kada se faktori koji nijesu vezani za zasluge, sposobnost ili potencijal osobe ili grupe ljudi koriste kao osnovni razlog za nepovoljno postupanje prema tim osobama ili grupama. Diskriminacija je direktna kada je postupanje uzrokovano nekim od diskriminatornih osnova kojim se osoba stavlja, ili je bila stavljena, ili bi mogla biti stavljena u nepovoljniji položaj od druge osobe u istoj ili sličnoj/uporedivoj situaciji.

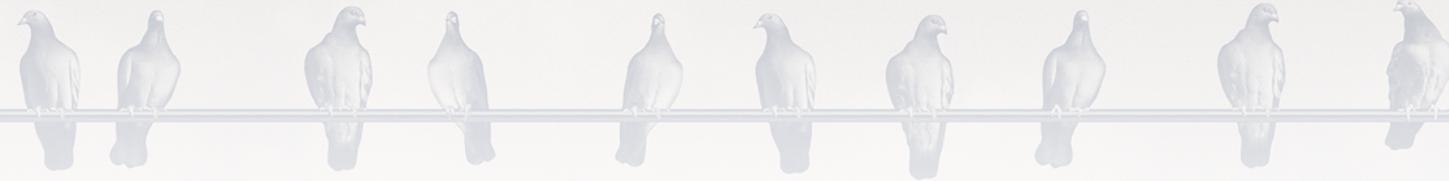
Direktna diskriminacija u obrazovanju se dešava kada nastavnik tehničkog obrazovanja saopšti da će na takmičenje iz predmeta ići samo muški učenici, jer bavljenje tehnikom nije za djevojčice, čime sve djevojčice koje zanima tehnika i žele da se usavršavaju u toj oblasti, stavljaju u nepovoljan položaj i diskriminišu po osnovu polne pripadnosti. Ili, kada razredni starješina odbija da primi na razgovor roditelje učenika koji je Rom, ili ih ne poziva na roditeljske sastanke kao što poziva roditelje drugih učenika. Takođe, ako uoči održavanja povorka ponosa razredni starješina učenike upozorava da se klone „paradiranja“, priča im „masne“ viceve o LGBT osobama i upozorava da će svako ko ičim podrži povorku imati posla sa njim. Dalje, diskriminacije je i kada učeniku sa posebnim obrazovnim potrebama nije omogućeno da ide na školski izlet zato što profesor smatra da nije sposoban da učestvuje u aktivnostima sa drugom djecom, ignorujući činjenicu da bi se ta vrsta aktivnosti mogla učiniti dostupnom i djetetu sa posebnim obrazovnim potrebama. Neposredna diskriminacija je karakteristična po tome što onaj ko je čini nema potrebu da sakrije namjeru da nekoga diskriminiše.

Posredna (indirektna) diskriminacija postoji „*ako prividno neutralna odredba propisa ili opštег akta, kriterijum ili praksa dovodi ili bi mogla dovesti lice ili grupu lica u nejednak položaj u odnosu na druga lica ili grupu lica, po nekom od osnova iz stava*

2 ovog člana (lično svojstvo), osim ako je ta odredba, kriterijum ili praksa objektivno i razumno opravdana zakonitim ciljem, uz upotrebu sredstava koja su primjerena i neophodna za postizanje cilja, odnosno u prihvatljivo srazmernom odnosu sa ciljem koji se želi postići”⁶.

Indirektna diskriminacija je teža za prepoznati i zato je opasnija. Često se, u literaturi, pominje primjer kada se u oglasu za posao profesora fizičkog vaspitanja pored ostalih traži i uslov da kandidat mora biti viši od 180 cm. Ovaj naizgled uobičajen oglas sa neutralnim zahtjevima stavlja u nepovoljan položaj kandidatkinje, jer je ova tjelesna visina kod žena rjeđa nego kod muškaraca. Ili, ako profesor uvede pravilo da učenici rade domaće zadatke i šalju mu ih mejlom od kuće, onda u nepovoljan položaj stavlja one koji kod kuće nemaju pristup internetu. Znači, indirektna diskriminacija nastaje onda kada je neko pravilo ili praksa postavljeno tako da marginalizuje određenu. Za razliku od direktnе, u slučaju posredne diskriminacije, onaj koji diskriminiše ne želi da njegovo diskriminatorsko ponašanje bude vidljivo, pa pod prividno jednakim pristupom vrši svoju diskriminatorsku namjeru. A nekada i onaj ko je čini nekada uopšte nije svjestan da svojim postupanjem diskriminatorski postupa.

Posebni oblici diskriminacije

Zakonom o zabrani diskriminacije definisani su i zabranjeni posebni oblici diskriminacije među kojima su i uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, segregacija i govor mržnje.

Uznemiravanje je ponašanje usmjereni na povredu dostojanstva diskriminisane osobe po nekom osnovu i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, omalovažavajućeg ili uvredljivog okruženja. U Zakonu o zabrani diskriminacije stoji: „svako neželjeno ponašanje, uključujući i uznemiravanje putem audio i video nadzora, mobilnih uređaja, društvenih mreža i interneta, koje ima za cilj ili čija je posljedica povreda ličnog dostojanstva, izazivanje straha, osjećaja poniženosti ili uvrijeđenosti ili stvaranje neprijateljskog, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja i smatra se diskriminacijom“⁷.

Primjer ove vrste diskriminacije u obrazovanju bio bi kada grupa učenika zadirkuje, naziva svog druga *iz odjeljenja pogrdnim nazivima* zbog njegove stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije i glasno komentariše kako bi sve „pedere“ trebalo pobiti. Ili, kada odjeljenje učenika ismijava postignuća svog druga samo zbog njegovog ličnog svojstva ili pripadnosti, odnosno kada učenika Roma drugovi *iz odjeljenja* ismijavaju, jer ne zna uvijek da pravilno primjeni padeže u govoru, govori većinski jezik sa akcentom, ili sporije čita, a nastavnik ne reaguje da spriječi ovakvo omalovažavanje.

Podsmijeh fizičkom izgledu, socijalnom porijeklu, polu, seksualnoj orijentaciji ili nekom drugom ličnom svojstvu, bilo od strane učenika ili profesora, takođe je primjer uznemiravanja, nezavisno da li dolazi od učenika ili nastavnika. Na primjer: profesor „zabavlja“ odjeljenje ismijavajući fizički izgled njihove drugarice, a njegove učenice, nazivajući je debelom i glupom, ili kada nastavnik učenicima priča viceve na račun neke od manjinskih grupa. Sličan primjer bi bio i onaj kada profesor imitira i podsmjehuje se hodu, govoru i izgledu učenika sa smetnjama u razvoju ili invaliditetom.

Osim verbalnog postoji i uzmimiravanje ili omalovažavanje gestovima, poput plaženja jezika, ili kada, na primjer, učenici zatvaraju nos kao da nešto neprijatno miriše kada prolaze pored svojih drugova *iz odjeljenja* koji su Romi. U literaturi se navode i primjeri uznemiravanje plašnjem psa vodiča koji assistira učeniku koji je slabovid, ili šutiranje bijelog štapa, pljuvanje i sl.

Seksualno uznemiravanje, takođe, predstavlja vrstu diskriminacije. Odnosi se na seksistički govor koji se žrtvi upućuju komentari na račun fizičkog izgleda sa jasnim

seksualnim aluzijama, pozivanje na seksualni odnos i sl. Seksizam se vrši i gestovima, na primjer, *pogledima, slanjem poljubaca ili upućivanjem grimasa ili gestova koje imaju seksualnu konotaciju, štipanjem ili udaranjem po zadnjici, maženjem ili milovanjem na koje žrtva nije pristala i sl.*

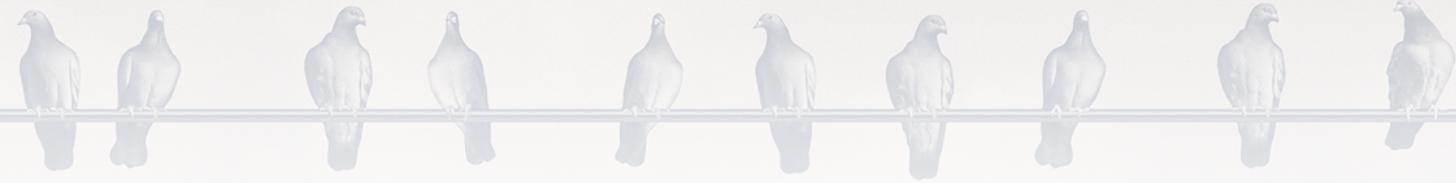
Seksualno uznemiravanje Zakon definiše kao „*svako neželjeno, verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje seksualne prirode, kojim se želi povrijediti dostojanstvo nekog lica ili grupe lica, odnosno kojim se postiže takav učinak, a naročito kad takvo ponašanje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće, zastrašujuće, degradirajuće ili uvredljivo okruženje*“⁸.

Na primjer, direktor škole na sastanku sa kolegama profesorima, saopštava koleginici da može da ide na seminar/stručno usavršavanje samo ako ga pred svima poljubi u obraz, ili kada se nastavnik „šali“ sa učenicom koja je tinejdžerka koristeći seksualne aluzije, podstiče drugove iz odjeljenja da komentarišu njen izgled i sl. Primjer verbalnog seksualnog uznemiravanje su šale sa seksualnom konotacijom, dobacivanja, upućivanje previše komplimenata, česti telefonski pozivi i neprimjerene SMS poruke i mejlovi, kao i uznemiravanje ove vrste putem društvenih mreža.

Viktimizacija je oblik diskriminacije kada se žrtva koja je diskriminisana, ili neko ko želi da žrtvi pomogne, ili odbije da diskriminatorski postupa, dovodi u neravnopravan položaj zbog tog svog postupanja. Radi se o **nedopuštenom pritisku ili odmazdi**, nastavku povrede ravnopravnog tretmana lica koje je prijavilo diskriminaciju, učestvovalo u postupku za zaštitu od diskriminacije, ili jasno ispoljilo namjeru da to učini a kako bi se na nju izvršio pritisak da odustane od te namjere. Žrtva diskriminacije viktimizovana je i onda kada misli da neće biti adekvatno zaštićena kada prijavi slučaj.

Dakle, viktimizovana može biti žrtva diskriminacije koja je odlučila da potraži pravnu pomoć i podršku za rješavanje svog slučaja. Na primjer: učenik saopštava profesoru koji ga omalovažava i diskriminiše da će, ukoliko nastavi tako da se ponaša, prijaviti slučaj direktoru ustanove. Profesor nakon toga počinje da mu prijeti da ako to uradi nikada neće moći da dobije prelaznu ocjenu, jer će on naći načina da mu postavi zahtjeve pri ispitivanju koje učenik neće moći da ispuni i izriče druge prijetnje. Ili, osoba koja je prisustvovala situaciji u kojoj je došlo do uznemiravanja ili mobinga i spremna je da svjedoči o toj situaciji, sada sama trpi uznemiravanje ili mobing (uprava je ne šalje na dodatne treninge i usavršavanja, vrši druge vrste pritisaka, ponižava, ne odgovara se na njene zahtjeve i sl.). Primjer viktimizacije može biti i kada učenik koji je pritekao u pomoć vršnjaku dok ga je grupa drugara iz odjeljenja vrijedala i prijetila kako će ga prebiti jer je „odvratni gej“, počne nakon te reakcije da dobija prijetnje i uvrede od iste grupe.

Upravo je strah od viktimizacije najčešći faktor koji uzrokuje neprijavljivanje slučajeva

diskriminacije, nepokretanje postupaka za zaštitu od diskriminacije ili odsustvo reakcije prilikom svjedočenja slučaju.

Viktimizacija je u Zakonu o zabrani diskriminacije obrađena u članu 4 pod nazivom *Lica koja prijavljuju diskriminaciju*, a u kojem se navodi da „*Niko ne može da trpi štetne posljedice zbog prijavljivanja slučaja diskriminacije, davanja iskaza pred nadležnim organom ili nuđenja dokaza u postupku u kojem se ispituje slučaj diskriminacije*“. Isti član propisuje: „*Lica su zaštićena od bilo kojeg štetnog postupanja ili posljedice kao reakcije na prijavu ili postupak koji se vodi zbog kršenja načela nediskriminacije*”⁹.

Zabранa viktimizacije je od posebnog značaja za prijavljivanje, pokretanje i vođenje postupaka protiv diskriminacije. Time se daje dodatna mogućnost zaštite žrtvama viktimizacije i naglašena je osuda i neprihvatljivost diskriminatorynog ponašanja, a s obzirom na to da je strah od negativnih posljedica prijavljivanja diskriminacije jedna od najvećih prepreka u ostvarivanju efektivne zaštite.

Segregacija je oblik diskriminacije koji podrazumijeva „*svaki akt, radnju ili propuštanje da se izvrši radnja, kojima se vrši prisilno ili sistemsko razdvajanje ili razlikovanje lica po nekom od ličnih svojstava*”¹⁰.

Segregacija je opasna, jer isključuje i izoluje osobe i grupe i otežava njihovu integraciju u društvu. To je jedan od najgorih oblika diskriminacije i predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava.

Konvencija UN-a o borbi protiv diskriminacije u obrazovanju, iz 1960, diskriminacijom u obrazovanju smatra svako „*razlikovanje, isključenje, ograničenje ili povlasticu koja, zasnovana na rasi, boji kože, polu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, ekonomskim uslovima ili rođenju, ima za cilj ili rezultat poništavanje ili umanjivanje jednakosti postupanja u obrazovanju, a pogotovo na način da se osnivaju ili održavaju odvojeni obrazovni sistemi ili ustanove za osobe ili grupe osoba*”¹¹.

Segregacija u procesu vaspitanja i obrazovanja postoji kada se suprotno zakonu i pravu na izbor formiraju zasebna odeljenja zasnovana na društvenom, etničkom ili ekonomskom statusu učenika ili pripadnosti manjinskoj grupi, nepoznavanju jezika na kojem se odvija nastava, i sl. Najčešće pogoda djecu Rome i djecu sa posebnim obrazovnim potrebama, šteti jednakosti u pristupu pravu na obrazovanje i doprinosi daljoj marginalizaciji djece koja pripadaju ranjivim grupama. Na primjer, kada se Romi odvajaju u posebna odeljenja uz obrazloženje da ne znaju dovoljno dobro većinski jezik da bi sa drugim učenicima nesmetano pratili nastavu. Ili, kada se u objektima

9 Isto.

10 Isto.

11 Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, usvojena na 11. zasjedanju Opšte konferencije Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu 14. decembra 1960.

redovnih škola djeca raspoređuju u zasebne odjeljenja, te budu sprječena da koriste zajednička igrališta, školske biblioteke i čitaonice, menze i sl.

Najpoznatiji primjer segregacija kao teškog kršenja ljudskih prava jeste sistem apartheida u Južnoj Africi, ali i fenomen u regionu „dvije škole pod jednim krovom“ koji postoji u Bosni i Hercegovini, a gdje se u istoj školskoj zgradi obrazuju učenici dvije etničke grupe - Bošnjaci i Hrvati uz fizičku odvojenost, sa posebnim ulazom u školsku zgradu, i rade po različitim planovima i programima (bosanskim i hrvatskim).

Sistem obrazovanja ima ključnu ulogu u vaspitanju i obrazovanju za kulturu dijaloga, razumijevanje ljudskih prava i toleranciju, koja može da prevenira pojavu govora mržnje.

Zakonom o zabrani diskriminacije propisuju se i drugi **posebni oblici diskriminacije:**

- *Diskriminacija u korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi*

Primjeri: javna/gradska biblioteka je nepristupačna za osobe sa invaliditetom; škola nema toalete prilagođene za korišćenje osobama sa invaliditetom što stvara teškoće nesmetanog boravka u obrazovnoj instituciji i praćenje nastave.

- *Diskriminacija u pristupu dobrima, uslugama u javnom i privatnom sektoru i robi*

Primjer: slabovidni momak izbačen iz restorana, jer je bio u pratištu psa vodiča;

- *Diskriminacija po osnovu zdravstvenog stanja*

Primjer: dječak zaražen HIV-om ispisana je iz škole nakon protestovanja roditelja djece iz odjeljenja;

- *Diskriminacija po osnovu starosne dobi*

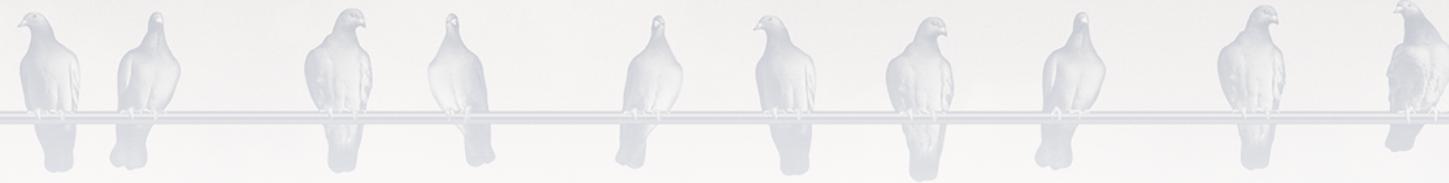
Primjer: starijoj profesorici nije dopušteno da ide na seminar/stručno usavršavanje uslijed „procjene“ direktora da joj to u njenim godinama više nije potrebno, te da je bolje da ide neko mlađi;

- *Diskriminacija po osnovu pripadnosti političkoj, sindikalnoj ili drugoj organizaciji*

Primjeri: uprava škole mjesecima ignoriše zahtjeve i dopise profesora koji je član prosvjetnog sindikata da bude primljen na razgovor u vezi sa nastavom predmeta koji predaje; direktor smanjuje normu časova francuskog jezika profesorici koja ima izvrsne rezultate na takmičenjima, samo zato što je članica političke partije koja njemu nije bliska;

- *Diskriminacija u oblasti rada*

Primjeri: direktor škole je otvoreno rekao osobi sa invaliditetom koja je konkurisala za radno mjesto profesora u srednjoj školi da ne želi da je primi zbog njenog invaliditeta;

kada na intervjuu za posao žena dobije pitanje da li planira da ima djecu ili da li namjerava da se vjenča;

- *Diskriminacija u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja*

Primjer: u jednoj školi donešena je odluka da učenici Romi ne mogu biti članovi učeničkog parlamenta;

- *Rasna diskriminacija*

Primjer: vršnjaci maltretiraju učenika Roma tjerajući ga da jede otpatke iz kante za smeće, čemu se on i usprotivio i potukao sa jednim od vršnjaka. Nastavnica ga kažnjava za fizičko nasilje a vršnjaci koji su ga maltertirali prolaze nekažnjeno;

- *Diskriminacija po osnovu vjere i uvjerenja*

Primjer: direktor škole traži od zaposlenih muslimanske vjeroispovijesti koji namjeravaju da iskoriste slobodne dane za Bajram da nedjelju dana ranije podnesu zahtjev za odsustvo s posla, iako oni po zakonu imaju pravo na slobodne dane za svoj vjerski praznik bez bilo čije dozvole;

- *Diskriminacija lica sa invaliditetom*

Primjer: školski objekat je neprilagođen za pristup, boravak i kretanje osoba sa invaliditetom;

- *Diskriminacija po osnovu rodnog identiteta, seksualne orientacije i/ili interseksualnih karakteristika*

Primjer: profesorica biologije neprimjereno i diskriminatorno govori o LGBT osobama, istopolnim zajednicama i porodicama i učenicima o homoseksualnosti govori kao osobini koja odstupa od normalnog ponašanja izjednačavajući je sa sklonošću ka kriminalu, korišćenju alkohola ili droga.

Govor mržnje

Prema odredbama Zakona o zabrani diskriminacije „govor mržnje je svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja koji širi, raspiruje, podstiče ili pravda diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, ksenofobiju, rasnu mržnju, antisemitizam ili ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu u formi nacionalizma, diskriminacije i neprijateljstva protiv manjina“¹².

Uopšteno uzevši, **govor mržnje je svaki javni, pisani ili usmeni govor kojim se degradira, ponižava ili širi mržnja prema pojedincima, grupama koje se smatraju drugačijima zbog nekih svojih karakteristika.**

Po definiciji Komiteta ministara Savjeta Evrope govor mržnje pokriva sve forme izražavanja koji šire, iniciraju, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge forme mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etničkom mržnjom, diskriminacijom i neprijateljstvom prema manjinama i migrantima i ljudima imigrantskog porijekla. Po istoj definiciji, ostale forme diskriminacije i predrasuda, kao što su mržnja prema Romima, mržnja prema hrišćanima, islamofobija, mizogonija, seksizam i diskriminacija na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta, takođe, spadaju u govor mržnje.

Autorka Sandra Koliver govor mržnje definiše kao svako "izražavanje koje je pogrdno (abusive), uvredljivo (insulting), zastrašujuće (intimidating), uznemiravajuće (harassing) i/ili koje potiče (incites) na nasilje (violence), mržnju (hatred) ili diskriminaciju (discrimination)"¹³.

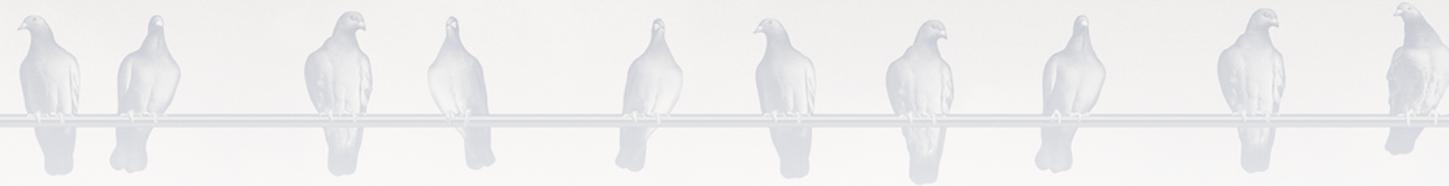
„Može se, dakle, utvrditi da u pravnoj teoriji govor mržnje, unatoč svemu, ipak ima razmjerno precizno značenje. To je kolokvijalni izraz za određene vrste napadačkog govora kojima se šire i opravdavaju mržnja, nesnošljivost i predrasude, te poziva i potiče na nasilje ili diskriminaciju protiv određenih "ranjivih", i u pravilu historijski viktimiziranih/diskriminiranih, grupa i njihovih pripadnika, koji se mogu identificirati po rasi, nacionalnom ili etničkom podrijetlu, boji kože, vjeroispovijedi, spolu, seksualnoj orientaciji ili nekim drugim (skupnim) značajkama“¹⁴.

---

12 Isto.

13 The Article 19 (ed. Sandra Coliver): Striking a Balance - Hate Speech, Freedom of Expression and Non- discrimination, University of Essex, 1992.

14 Vesna Alaburić, Ograničavanje "govora mržnje" u demokratskome društву - teorijski, zakonodavni i praktički aspekti, Hrvatska pravna revija, Zagreb, 2003.

Govor mržnje pojavljuje se u realnom ali i u virtuelnom svijetu - na internetu, društvenima mrežama, putem štampe ili grafita, u javnom govoru političara, vjerskih vođa ili javnih ličnosti. **Onda kada se huška ili direktno poziva na nasilje i mržnju prema nekome jer je različit, drugačiji, pripadnik je „onih drugih“ imamo posla sa govorom mržnje.**

Blizak pojam govoru *mržnje* jeste *zločin iz mržnje*, koji se definiše kao svaki vid nasilja ili krivičnog djela koje je počinjeno prema licu ili grupi lica zbog stvarnog i/ ili prepostavljenih karakteristika, a u formi fizičkog, verbalnog, psihičkog nasilja, ili prijetnje koje lice ili grupa lica trpi samo zbog toga što pripada određenoj manjinskoj/ ranjivoj grupi. **Govor mržnje rađa zločin iz mržnje kao najbrutalniju ekspresiju diskriminacije i nasilja uslovljenog netolerancijom.**

Govor mržnje suprotan je slobodi izražavanja/govora odnosno govor mržnje za razliku od slobode govora ruši vrijednosti demokratskog društva, ukida dijalog. Pravo na slobodu izražavanja temeljno je ljudsko pravo, od neprocjenjivog značaja za pojedinca i društvo u cjelini. Ali, **sloboda izražavanja prestaje kada govorom počnemo da propagiramo ili podstičemo mržnju, netoleranciju, zastrašujemo, ismijavamo i omalovažavamo, prijetimo i zalažemo se za ograničenje prava i slobode drugih ljudi upotrebom nasilja.**

Nije svako izražavanje ideja i mišljenja sa kojim se ne slažemo ili nam nijesu prijatni, sadrže oštru kritiku ili satiru, govor mržnje. Sve dok govor koji nam je upućen, ili ga mi upućujemo prema drugima, ne podstiče mržnju ili diskriminaciju prema nekoj grupi ili pojedincu zbog ličnog svojsta ne radi se o govoru mržnje. Obično se kaže da **tamo gdje počinje govor mržnje prestaje sloboda govora.**

Govor mržnje u obrazovanju dešava se na brojne načine: ispisivanjem diskriminatornih poruka na zidovima škole, učionice ili neposrednoj blizini škole, pozivanje na mržnju i nasilje prema nekom od aktera obrazovnog procesa zbog njegove karakteristike ili pripadnosti. Na primjer: na zidu školske zgrade isписан je grafit Nož, žica, Srebrenica!, ili grafit sa porukom Ubij, zakolji, da peder postoji! ili Ciganima nož u grlo! Ili, na jednom vrtiću koji nosi ime Ane Frank i nalazi se u predgrađu Pariza skoro je isписан grafit sa simbolima nacizma i porukom: Jevreji zabranjeni!

Govor mržnje nekada može da bude plasiran i putem školskih časopisa, društvenih mreža i web stranica škole i drugih sadržaja koji se kreiraju ili koriste u obrazovnom procesu, kao i putem raznih skupova, tribina, dešavanja u školi ili u organizaciji škole. Na primjer: *u školskom listu objavljen je tekst koji prenosi intervju sa poznatim muzičarem koji promoviše homofobiju.* Ili, kada učesnici obrazovnog procesa javno iznose ideje, informacije i mišljenje kojima se poziva na nejednak tretman, mržnju i nasilje prema licu ili grupi lica zbog nekog njihovog ličnog svojstva. Na primjer: *profesorka škole je na svom Fejsbuk profilu objavila status u kojem saopštava da LGBT osobe treba učutkati na sve načine jer šire bolesti.*

Teški oblici diskriminacije

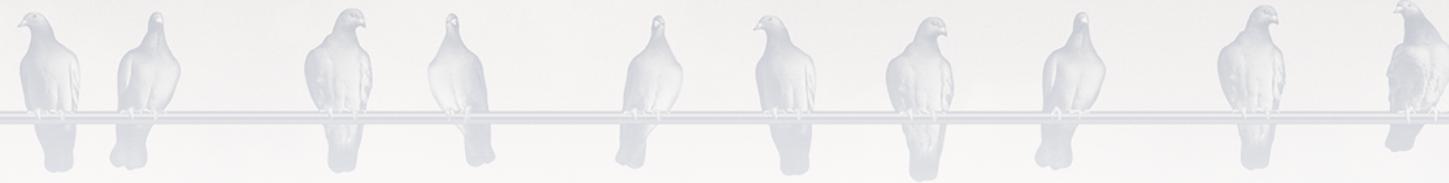
Određena diskriminatorna ponašanja, ili oblici diskriminacije su posebno opasni za društvo. Ovi su oblici diskriminacije posebno navedeni i u Zakonu i kvalifikovani kao **teški slučajevi** nedozvoljenog postupanja i zahtijevaju oštriju reakciju svih aktera društva koji imaju ulogu u prevenciji i reagovanju na diskriminaciju, posebno sudova i specijalizovanih institucija.

Višestruka ili ukrštena diskriminacija nastaje kada je lice ili grupa diskriminisano, odnosno izloženo nejednakom postupanju i tretmanu po više ličnih svojstava. Na primjer, *romska djevojčica koja je lice sa invaliditetom može biti trostruko diskriminisana, po polu, etničkoj pripadnosti i po osnovu invaliditeta*. Neka osoba po ličnom svojstvu može biti diskriminisana u vremenski i prostorno različitim situacijama. Na primjer, *romska učenica sa invaliditetom je diskriminisana po osnovu invaliditeta, jer nema pristup objektima obrazovnih ustanova u mjestu u kojem stanuje. Po svojoj etničkoj pripadnosti je diskriminisana onda kada joj na ulici dobacuju rasističke komentare*. Dodatna višestruka diskriminacija je kada je osoba diskriminisana po više ličnih svojstava istovremeno, što usložnjava težinu diskriminacije, odnosno stvara dodatne prepreke u pristupu obrazovanju.

Ponovljena diskriminacija se dešava više puta prema istom licu. Na primjer: *učenik Rom je odbijen za upis u tri srednje škole u gradu u kojem živi. Postoji i diskriminacija koja se dešava u dužem vremenskom periodu prema istom licu ili grupi lica (produžena diskriminacija)*. Na primjer: *godinama se ništa ne preuzima da se pristup školi prilagodi za učenike sa invaliditetom*.

Diskriminacija propagiranjem putem javnih glasila, kao i ispisivanjem i isticanjem sadržaja i simbola diskriminatorske sadržine na javnim mjestima. Na primjer: *u dnevnim novinama objavljen je autorski tekst univerzitetskog profesora u kojem LGBT osobe naziva bolesnim ljudima i traži zabranu afirmacije njihovih prava*.

Diskriminacija koja ima naročito **teške posljedice po diskriminisano lice, grupu lica ili po njihovu imovinu**. To je slučaj sa zločinima iz mržnje koji mogu imati i formu teškog fizičkog nasilja prema pripadnicima određenih grupa, kao što je, na primjer, *prebijanje i nanošenje teških tjelesnih povreda pripadniku LGBT populacije, ili pripadniku romske populacije*.

Kad pravljenje razlike nije diskriminacija – posebne ili mjere afirmativne akcije

Nije svako pravljenje razlike, odnosno različit tretman diskriminacija. Praksa Evropskog suda za ljudska prava ukazuje da ukoliko su cilj i posljedice nejednakog tretmana neopravdane može se govoriti o diskriminaciji. A razlikovanje je dozvoljeno i opravданo onda kada se, recimo, pri zapošljavanju traže posebne stručne kvalifikacije u skladu sa zahtjevima radne pozicije koja je specifična. Ova je situacija bliže definisana i Zakonom o zabrani diskriminacije u dijelu koji se odnosi na diskriminaciju u oblasti rada: „*Ne smatra se diskriminacijom pravljenje razlike, isključenje ili davanja prvenstva zbog osobenosti određenog posla kod kojeg lično svojstvo lica predstavlja stvarni i odlučujući uslov obavljanja posla, ako je svrha koja se time želi postići opravdana i ako je uslov srazmjeran, kao i preduzimanje mjera zaštite prema pojedinim kriterijumima lica iz stava 1 ovog člana*“¹⁵.

Afirmativna akcija je vrsta diskriminacije koja je društveno poželjna i primjenjivana u različitim sistemima i društвima onda kada pojedinoj grupi ljudi treba omogućiti da postepeno dosegnu formalnu, a zatim i suštinsku ravnopravnost i uključenost u društvo. Afirmativna akcija se još naziva i **preferencijalni tretman** ili **pozitivna diskriminacija**.

Primjer afirmativne akcije su *i podsticajne mjere za upis romske djece u škole kako bi se unaprijedio njihov obrazovni status i postignuća i time stvorila snova za bolje prilike u zapošljavanju, potpuniju integraciju u društву i sl.* Ove se mjere primjenjuju kako bi se unaprijedio društveni status određenih grupa koje su u dužem periodu bile marginalizovane i obespravljene, poput žena, osoba sa invaliditetom i Roma. Njihovom primjenom prevladava se socijalna deprivacija određenih grupa i stvaraju mogućnost da brže i lakše stignu do istih početnih pozicija sa kojih ravnopravno, sa drugim članovima društva, mogu ostvariti napredovanje u obrazovanju, zapošljavanju i ukupnom socio-ekonomskom statusu. Još jedan primjer ove mjere je *i kvotni sistem i pravilo da svako treće mjesto na listi kandidata za odbornike ili poslanike pripada ženi, kako bi se na taj način obezbijedila veća zastupljenost žena u politici.*

U crnogorskom zakodavstvu, ove se mjere nazivaju posebnim mjerama, a definisane su Zakonom o zabrani diskriminacije kao „*propisi i posebne mjere koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju mogu donositi, odnosno*

15 Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17 7

uvoditi i sprovoditi, u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja državni organi, organi državne uprave, organi jedinica lokalne samouprave, javna preduzeća i druga pravna lica koja vrše javna ovlašćenja, kao i druga pravna i fizička lica. Mjere iz stava 1 ovog člana primjenjuju se srazmjerno potrebama i mogućnostima i traju do ostvarenja ciljeva koji su tim mjerama utvrđeni"¹⁶.

Po jednoj od definicija „Posebne mjere su specifične pogodnosti kojima se osobama s određenim obilježjem, koje može biti osnova za diskriminaciju, omogućava ravnopravno učestvovanje u javnom životu, otklanaju postojeće nejednakosti ili im se osiguravaju prava u kojima su ranije bili zakinuti. Posebne mjere uvode se privremeno radi ostvarivanja stvarne ravnopravnosti i ne smatraju se diskriminacijom. Posebne mjere moraju težiti ostvarenju legitimnoga cilja”¹⁷.

Afirmativna akcija je ustavna kategorija: „neće se smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalno, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju. Posebne mjere se mogu primjenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete”¹⁸.

Ipak, **prilikom sprovođenja ovih mjera treba voditi računa da su svi preduslovi stvoreni kako bi te mjere ostvarile željeni efekat.** Bez pažljivog planiranja i dosljedne primjene ove mjere mogu izgubiti svoj smisao i čak doprinijeti daljem produbljivanju diskriminacije. Svi akteri obrazovnog procesa, prije svega, moraju biti upoznati sa ovim mjerama, moraju postojati precizni i usaglašeni načini sprovođenja i osnažena svijest aktera o smislu i potrebi primjene ovih mjera.

Primjena mjera afirmativne akcije je složen proces koji mora biti dobro planiran i praćen kako bi dao željene rezultate.

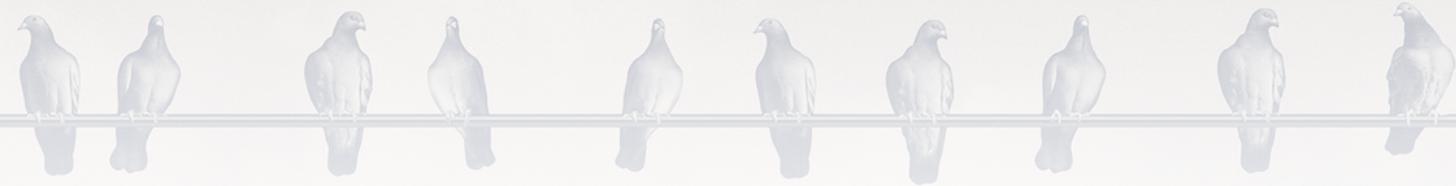
Ovo se posebno odnosi na obrazovanje, jer je obrazovanje preduslov socijalne integracije i pokretljivosti. Ako postojeće mjere afirmativne akcije romskoj djeci i mladima omogućuju upis u škole uz dobijanje stipendija za školovanje, ali se sprovode bez jasnih kriterijuma i dosljednog poštovanja istih se ona pretvaraju u svoju suprotnost. Suština afirmativne akcije time nije ispoštovana, te se stvara jaz između romskih i neromske učenika zbog osjećaja nepravde. Na drugoj strani, dolazi i do pada motivacije mladih Roma, jer bez kriterijuma dobijaju stipendije, ne ulažu trud i rad u obrazovanje znajući da će proći u sljedeći razred a samim tim ne postiću značajniji obrazovni uspjeh i mjere ostaju bez efekata.

16 Isto.

17 Priručnik o diskriminaciji i mobbing na radnom mjestu, prof.dr.sc. Mario Vinković, Zagreb

<https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/archiva/Priru%C4%8Dnik%20o%20diskriminaciji%20i%20mobbingu%20na%20radnom%20mjestu.pdf>

18 Ustav Crne Gore, Sl. list CG, br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI

Odgovornost za uspjeh primjene afirmativne akcije je na upravama škola i nastavnom kadru da mjere sprovode vodeći računa da postoje procedure, da mladi iz grupe koje su obuhvaćeni mjerama zaista napreduju, da se razvija motivacija da rade i usvajaju znanja, da se kontinuirano sarađuje sa njihovim roditeljima, uz omogućavanje djelotvorne assistencije u učenju... Nijedna mjera neće dati rezultat ako učenici nijesu usvojili određeni standard znanja koji im predstavlja osnov napredovanja kroz obrazovne cikluse. Ako se afirmativna akcija ne sprovodi uz jasne kriterijume i ako se ne ulaže napor da se učenicima zaista pomogne da usvoje znanja i unaprijede vještine, onda se radi o diskriminaciji, a ne o podršci.

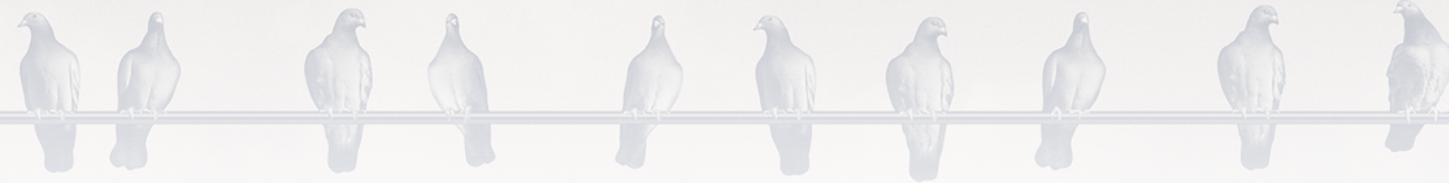

Ko su diskriminatori i njihove žrtve?

Svako može biti žrtva diskriminacije, isto kao što je svako potencijalni diskriminator, a diskriminacija može da nastupi u svakoj sferi života, osnosno društva (privatna sfera ili javna). Pojedinac, grupa koja dijeli neko lično svojstvo, pa i pravno lice mogu biti žrtve diskriminacije.

Pojedinac može da bude žrtva diskriminacije u obrazovanju ako mu je zbog ličnog svojstva zabranjen upis u školu. Grupa lica, poput osoba sa invaliditetom je diskriminisana ako im školski objekat nije pristupačan. Pravno lice je ustanova, škola. Može li škola biti diskriminisana? Može. Ako lokalna zajednica ne želi da sarađuje ili ne podržava školu zbog toga što u nju većinom idu romska djeca.

U svakom od mogućih odnosa između učesnika vaspitno-obrazovnog procesa može da nastane diskriminacija.

Diskriminacija u obrazovanju

Diskriminacija u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja zabranjena je Zakonom o zabrani diskriminacije: „*Diskriminacijom u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja smatra se otežavanje ili onemogućavanje upisa u vaspitno-obrazovnu ustanovu i ustanovu visokog obrazovanja i izbora obrazovnog programa na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja, isključivanje iz ovih ustanova, otežavanje ili uskraćivanje mogućnosti praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, razvrstavanje djece, učenika/ca, polaznika/ca obrazovanja i studenata/kinja, zlostavljanje ili na drugi način neopravdano pravljenje razlika ili nejednako postupanje prema njima, po nekom od osnova iz člana 2 stav 2 ovog zakona (lična svojstva)*“¹⁹.

Opšti zakon o obrazovanju takođe zabranjuje diskriminaciju: „*U ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijedeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije u smislu zakona*“²⁰.

Istim zakonom garantuje se i princip dostupnosti i jednakosti u pristupu obrazovanju: „*Rasporedom ustanova na teritoriji Republike obezbjeđuje se građanima jednakost dostupnosti u sticanju obrazovanja i vaspitanja*“²¹, odnosno „*Crnogorski državlјani su jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, vjeru, socijalno porijeklo, invaliditet ili drugo lično svojstvo. Strani državlјani koji imaju privremeni boravak ili stalno nastanjenje u Crnoj Gori, jednak su u ostvarivanju prava na obrazovanje sa crnogorskim državlјanima, u skladu sa posebnim zakonom*“²².

Obrazovanje igra ključnu ulogu u obezbjeđivanju održivosti i funkcionalnosti demokratskog sistema i građanskog društva koji se temelje na vrijednostima ljudskih prava i antidiskriminacije.

Svojim ciljevima, sadržajem i metodama rada, pored sticanja znanja i vještina iz različitih oblasti, obrazovanje je usmjereni na izgradnju antidiskriminacione i kulture

19 Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 046/10, 040/11, 018/14, 042/17

20 Opšti Zakon o vaspitanju i obrazovanju, Službeni list Crne Gore, br. 64/2002, 31/2005,

49/2007, 4/2008 - drugi zakon, 21/2009 - drugi zakon, 45/2010, 40/2011 - drugi zakon, 45/2011, 36/2013 – Odluka US CG, 39/2013 i 44/2013 i 47/2017 Vidi: Odluku US CG-12/2011. Vidi: Odluku US CG23/2011

21 Isto.

22 Isto.

ljudskih prava kod mladih ljudi. Osim podučavanja o ljudskim pravima kroz pojmove, konvencije i zakone, sistem obrazovanja bi ukupnim svojim funkcionisanjem trebalo da bude usmjeren na izgradnju ličnosti mladih ljudi da razumiju, usvajaju i praktikuju antidiskriminacione vrijednosti i principe. Odgovornost zapošljenih u obrazovanju podrazumijeva, pored pridržavanja i kontinuiranog unaprjeđenja profesionalnih standarda, i poštovanje ljudske ličnosti, odbacivanje diskriminacije prema kolegama, učenicima i njihovim roditeljima, kao i drugim učesnicima procesa obrazovanja.

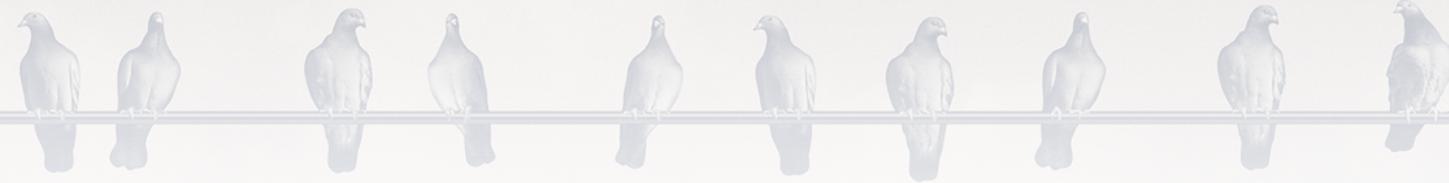
Učesnici obrazovnog procesa imaju brojne uloge i odgovornosti u razvoju antidiskriminacione kulture. To zahtijeva i aktivnu uključenost i podršku i spoljnih aktera, odnosno društva u cjelini. Vaspitanje za antidiskriminacionu kulturu je pitanje dosljednosti i zato je važno da je djelovanje svih aktera društva koji utiču na socijalizaciju i vaspitanje mladih, sa jednakom posvećenošću, usmjereno ka postizanju ciljeva obrazovanja kao djelatnosti od najšireg javnog interesa.

Ciljevi obrazovanja formulisani su i temelje se na antidiskriminacionim principima kojima se stvara mogućnost za svestrani razvoj pojedinca, bez obzira na pol, životno doba, socijalno i kulturno porijeklo, nacionalnu i vjersku pripadnost i bilo koju drugu ličnu osobinu/svojstvo, odnosno pripadnost. Takođe, **zadatak obrazovanja je da razvija svijest, potrebu i sposobnosti kod mladih ljudi da aktivno doprinose očuvanju i unaprjeđenju ljudskih prava, pravne države, zdrave i održive prirodne sredine, razvoju društva u duhu promocije i njegovanja multietičnosti i različitosti.**

Akteri ili učesnici procesa obrazovanja su učenici i njihovi profesori, uprava škole i drugi zapošljeni u ustanovi, stručna tijela i službe, roditelji, ali i akteri van sistema obrazovanja koji na njega mogu uticati. U odnosima između aktera nastaju i odvijaju se različite forme odnosa, pa tako i diskriminacija. A **svi mogu biti žrtve diskriminacije i ujedno oni koji je svojim postupanjem čine.**

Ipak, **niko od aktera vaspitno obrazovnog procesa ne smije biti izložen diskriminaciji**, odnosno fizičkom, psihičkom i socijalnom nasilju, seksualnom zlostavljanju ili nekom drugom vidu diskriminatornog postupanja koje vrijeđa ličnost, sa posebnom pažnjom prema učenicima koji ne smiju biti zanemarivani ili izloženi bilo kojem vidu opasnosti po lični i fizički integritet.

Ukoliko se u obrazovnom sistemu od najranijeg stepena ne posveti posebna pažnja edukaciјi kojom će se dekonstruisati predrasude i stereotipi, neće doći do važnijih pomaka u odnosu na borbu i iskorijenjivanje diskriminacije u društvu. Svako od učesnika u procesu obrazovanja dužan je da poštuje pravo na zabranu diskriminacije i poštovanje ravnopravnosti u ostvarivanju prava i obaveza kako je utvrđeno domaćim zakonima, međunarodnim dokumentima i standardima.

Različite forme diskriminacije u obrazovanju

Zabrana diskriminacije je ideal modernog društva koje teži ka ostvarivanju principa jednakosti i ravnopravnosti u svim sferama društvenog života, uključujući i obrazovanje. A obrazovanje je ključni kanal socijalne pokretljivosti, i ukoliko je zasnovan na principima jednakih šansi i zasluga onda je u službi opšte društvene dobrobiti.

Diskriminacija u obrazovanju može da se pojavi u svakom od segmenata procesa: pri upisu u obrazovnu ustanovu, u procesu formiranja i u funkcionalisanja učeničkih i drugih školskih organa i tijela, tokom kreiranja i usvajanja nastavnih planova i programa, u svakodnevnoj komunikaciji i međusobnim odnosima među učesnicima procesa, kroz nastavni proces, sadržaje u udžbenicima, proces zapošljavanja, ostvarivanja prava na stručno napredovanje i usavršavanje, upravljanje školom i sl.

Diskriminacija prilikom zapošljavanja u obrazovnim ustanovama javlja se kada je narušena jednakost u mogućnosti zapošljavanja i uživanju prava koja proizilaze iz radnog odnosa i u vezi sa radom. Mogućnost diskriminacije postoji i u oblasti stručnog usavršavanja i napredovanja pod jednakim uslovima, kao i učestvovanja u radu stručnih i organa upravljanja u školi. Za rješavanje ovakvih konkretnih slučajeva prva adresa za pomoć jeste Inspekcija rada koja se stara o zakonitosti procesa zapošljavanja i ostvarivanja prava u radu i po osnovu rada. U zavisnosti od težine slučaja, na raspolaganju su i drugi organi, poput Ministarstva prosvjete, institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, kao i sudska zaštita.

Primjer: *direktor škole ne želi da zaposli osobu sa invaliditetom na radno mjesto profesora zbog njenog/njegovog stanja, iako je u pitanju najbolji kandidat koji se prijavio na konkurs. Umjesto njega/nje prima kandidata/kinju sa slabijim referencama koji/a nema invaliditet.* Takođe, *diskriminacija bi bila i ako direktor obrazovne ustanove na razgovoru za posao kandidata pita za političku pripadnost, ili zaposli kandidata zbog političke pripadnosti a ne na osnovu objektivno provjerljivih formalnih referenci koje radno mjesto zahtijeva.*

Diskriminacija u upravljanju školom i prilikom donošenja odluka je, takođe, jedan od specifičnih vidova diskriminacije u obrazovanju. Nastaje kada učenici, njihovi roditelji, zapošljeni u školi kao pripadnici određene grupe ili zbog nekog ličnog svojstva budu isključeni iz rada školskih tijela (učeničkih, stručnih, savjeta roditelja i sl.), iz planiranja i realizacije planova i programa škole, samoevaluacije škole i drugih analiza koje su neophodne kako bi se plan i program škole uskladio sa potrebama svih učesnika i ciljevima vaspitno-obrazovnog procesa (ovo je posebno važno za stvaranje uslova da škola bude inkluzivna).

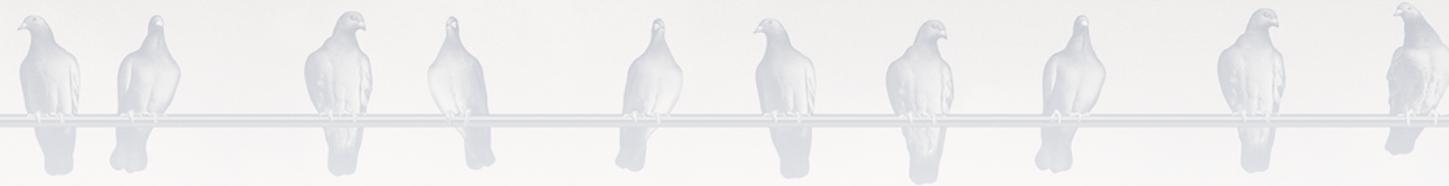
Učenici mogu biti diskriminisani i kada im se uskraćuje ili ograničava pravo na participaciju prilikom odlučivanja o pitanjima od značaja za njihove potrebe i interese kroz, na primjer, rad učeničkih tijela a zbog nekog ličnog svojstva ili pripadnosti grupi, ili kada učenici nijesu na ravnopravnoj osnovi uključeni u domaća i međunarodna istraživanja o kvalitetu obrazovanja. Primjer: *učenici Romi nijesu uključeni u rad Đačkog parlamenta, ili su uključeni, ali bez mogućnosti aktivnog učešća u donošenju odluka.*

Kako bi se proces obrazovanja odvijao na način da obezbjeđuje ravnopravnost i inkluzivnost moraju se ravnopravno uključiti i djeca, njihovi roditelji i zapošljeni u školi bez obzira na njihovu pripadnost ili lična svojstva. Samo ravnopravno donešene odluke mogu doprinijeti postizanju punih efekata obrazovanja i dobrog funkcionisanja obrazovnih ustanova.

Diskriminacija u poštovanju školskih pravila se javlja: ako svi učesnici obrazovnog procesa nijesu blagovremeno i detaljno informisani o svim pravima i obavezama koje imaju po zakonu; ako svi učesnici obrazovnog procesa na učestvuju ravnopravno u formulisanju i usvajanju posebnih školskih pravila, jer je nekima zbog ličnog svojstva i pripadnosti onemogućeno to pravo; ako se pravila i sankcije za njihovo nepoštovanje ne primjenjuju jednakom na sve učesnike obrazovnog procesa, već selektivno u zavisnosti od njihovog ličnog svojstva ili pripadnosti; ako se toleriše i propušta djelovati u slučaju nedozvoljenog ponašanja prema određenim učenicima zbog njihovog ličnog svojstva. Primjer: *nedopustivo je i diskriminatorno postupanje ako se jednakom pažnjom ne posvećuje poštovanju školskih pravila i obaveza od strane svih učenika, pa se potpuno ignoriše situacija velikog broja izostanala iz škole romskih učenika i ne preduzimaju se mjere da se utvrdi razlog i popravi situacija sa pogrešnim pristupom da je to normalno i očekivano ponašanje romskih učenika.*

Diskriminacija u pružanju zaštite od diskriminacije i nasilja u školi se javlja ako obrazovana ustanova na ravnopravnim i jednakim osnovama ne pruža svakom učesniku procesa obrazovanja zaštitu i podršku u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i pravi razliku u odnosu na pripadnost ili lično svojstvo,. Zakonom je zabranjeno fizičko kažnjavanje, omalovažavanje i vrijeđanje ličnosti učenika bez razlike u odnosu na pripadnost ili lično svojstvo, a isto se odnosi i na neprimjereno ponašanje koje ugrožava lični i fizički integritet prosvjetnih radnika u ustanovi, članova upravljačkih struktura, jednom riječju bilo kog od zapošljenih ili učesnika obrazovnog procesa u školi.

Diskriminacija se može pojaviti kada se negira diskriminatorno ponašanje ili postupanje u školi, čak i u slučaju teškog nasilja, kada se ono krije i ne postupa u pravcu rješavanja zbog žrtvinog ličnog svojstva ili pripadnosti. Takođe, diskriminacija postoji kada se toleriše, podstiče ili opravdava izražavanje mržnje, netrpeljivosti ili otvoreno diskriminatornih stavova od strane bilo kog od učesnika obrazovnog procesa. Primjer: *profesorica je učeniku koji se žalio na vršnjačko nasilje saopštila da treba da prestane da izaziva druge učenike svojim „nastranim“ ponašanjem i da počne „normalno“ da se ponaša. Ili, kolege profesori vrijeđaju i omalovažavaju koleginicu pred učenicima zbog njenog lošeg matrijalnog statusa, a uprava škole ne sprečava takvo ponašanje. Odnosno, roditelji romskih učenika žale se na diskriminacija njihove djece*

od vršnjaka koja im čini školsku sredinu i život u njoj teškim, ali nastavnici i uprava škole ne reaguju adekvatno karakterišući situaciju kao „dječija zadirkivanja“ i sl.

Kulturne, jezičke i druge posebnosti treba sa pažnjom tretirati, jer diskriminacija postoji i kada se kroz planove rada promovišu vrijednosti kulture pripadnika većinskog stanovništva, dok se ostale negiraju ili zanemaruju. Upotreba jezika je relevantno pitanje kada se cjeni o stepenu jednakog pristupa obrazovanju svih učenika. Na primjer, ako se u sredinama gdje je neka nacionalna zajednica većina ne omogući da učenici imaju nastavu na maternjem jeziku. Ili, ako se nastavnim programima zanemaruju ili nijesu adekvatno zastupljene teme koje se odnose na jezik, književnost, istoriju i kulturu nacionalnih zajednica onda svi učenici nijesu u ravноправnom položaju u procesu obrazovanja i ono ne doprinosi izgradnji međusobnog razumijevanja i tolerancije. Odnosno, kada razvojni plan škole i nastavni plan i program ne odražava specifičnosti lokalne zajednice, a posebno uslove u kojima žive učenici pripadnici ranjivih grupa.

Diskriminacija u pristupu pravu na obrazovanje se manifestuje kroz neprimjenjivanje mjera koje su zakonom propisane, a koje imaju za cilj da omoguće upis učenika iz ranjivih grupa, učenika sa posebnim obrazovnim potrebama i učenika pripadnika nacionalnih manjina (nedosljedna primjena ili odbijanje da se primijene mjere afirmativne akcije). Na primjer, kada se ne obezbijede asistenti u nastavi za inkluziju djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

Diskriminacija je i kada se učesnicima zbog nekog ličnog svojstva ili pripadnosti grupi postavljaju dodatni uslovi, ili uslovi koji nijesu predviđeni zakonom i podzakonskim aktima, poput traženja dodatnih dokumenata za upis u školu, ili se automatski zbog trenutnog neposjedovanja dokumenata, poput izvoda iz knjige rođenih ili uvjerenja o državljanstvu, djetetu ne omogućuje upis u školu, iako neka djeca (poput Roma) imaju teškoća da ta dokumenta pribave blagovremeno. Primjer je i kada nije obezbijeden adekvatan pristup i mogućnosti kretanja kroz obrazovnu instituciju za djecu i mlade sa invaliditetom. Ili, ako se ne izdaju potvrde o završenom razredu ili završenom nivou obrazovanja zbog nekog ličnog svojstva učenika, čime se otežava pristup i prohodnost ka višim obrazovnim nivoima ili zapošljavanja.

Diskriminacija se može javiti i u odvijanju obrazovnog/nastavnog procesa i postupku procjene postignuća standarda znanja u vaspitno-obrazovnom procesu. Ako su kriterijumi i očekivanja od postignuća pojedinih učenika zbog njihovog ličnog svojstva ili pripadnosti neopravdano i unaprijed snižavaju, jer se svjesno ili nesvjesno prepostavlja da su njihovi kapaciteti za učenje i savladavanje gradiva slabiji i sl. Ili, pak, ako se učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama nameću obaveze u učenju koje nijesu u skladu sa individualnim razvojnim planom i prevazilaze njihove mogućnosti, odnosno od njih se traži sve što i od druge djece.

Diskriminacija se javlja i kada se učeniku ne obezbijedi da, bez obzira na lično svojstvo, ostvari opšta postignuća, ako mu se ne obezbijedi podrška da napreduje kroz ponudu raznovrsnih nastavnih metoda, dopunsku nastavu i podršku u učenju ili ako ocjenjivanje postignuća nije prilagođeno potrebama učenika i individualnom napredovanju. Odnosno, kada se skraćuje

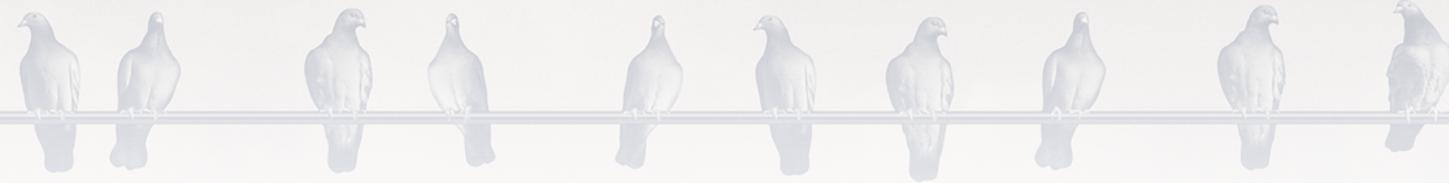
nastavni plan i program za učenike zbog nekih njihovih ličnih svojstva u odnosu na druge učenike (neke se teme, lekcije izbacuju, ili se ne traži od učenika da ih uče, jer se neopravdano prepostavlja da su za djecu iz određenih grupa preteške). Dalje, ako se ne primjenjuju posebni kriterijumi predviđeni zakonom za procjenu postignuća učenika sa posebnim obrazovnim potrebama, ili nadarenih učenika i kada izostaje individualno praćenje postignuća i razvoja. Neopravdana primjena nižih standarda pri ocjenjivanju pojedinih učenika zbog njihovog ličnog svojstva uzrokuje niži nivo obrazovnih postignuća. Ako se učenicima poklanjam prelazne ocjene da bi prešli u sljedeći razred, a da nijesu ostvarili ni minimum standarda znanja, trajno im se ugrožava napredak u učenju i postignućima u nastavku školovanja, perpetuiraju nepovoljan položaj u obrazovanju i kasnije otežava zapošljavanje. Na primjer: *učenici romske nacionalnosti isključuju se iz nastave engleskog jezika, uz obrazloženja da je gradivo iz ovog predmeta previše teško i za njih „nesavladivo“.* Ili, za učenike Rome se uspostavljaju posebni, manje zahtjevni nastavni kriterijumi, što rezultira činjenicom da je ovoj djeci onemogućen pristup usvajanju znanja odgovarajućeg kvaliteta, kakvu mogućnost imaju njihovi vršnjaci neromske nacionalnosti. Odnosno, nastavnici ne podstiču romsku djecu da uče i napreduju, najčešće zbog negativnih stereotipa o Romima. Sve ovo ukazuje na složenost i zahtjevnost uloge profesora i rukovodioca obrazovne ustanove u prevenciji diskriminacije i ispunjavanju svrhe obrazovanja u najboljem interesu, a kroz ravnopravan i jednak pristup svim učenicima.

Diskriminacija kroz sadržaje udžbenika jer udžbenici mogu biti u neskladu sa naučnim otkrićima i tako podržavati i dalje učvršćivati stereotipe i predrasude prema određenim grupama i njihovim pravima. Ako se ima u vidu da je cilj obrazovanja da razvija svijest o različitostima, ravnopravnosti i ineterkulturalnosti, onda je neophodno da ono što se kao znanje prenosi putem udžbenika budu činjenice koje su naučno zasnovane, a ne propagiranje nenaučnih sadržaja i poluistina. Primjer: *udžbenici prikazuju LGBT populaciju kao patološku pojavu i socijalnu devijaciju uprkos naučnim otkrićima koja su dokazala da se ne radi o bolesti, niti o bilo kakvoj vrsti devijantnosti.* Ili, sadržaji udžbenika su puni rodnih stereotipa u suprotnosti sa konceptom rodne ravnopravnosti izgrađenom na savremenim naučnim dostignućima.

Diskriminacija kroz upotrebu povjerljivih podataka učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu nastaje u situacijama kada se povjerljivi podaci o ličnosti koriste kako bi se neko od učesnika vaspitno-obrazovnog procesa doveo u neravnopravan položaj. Odgovornost u pogledu sprječavanja diskriminacije u obrazovanju traži posvećenost i strpljenje, jer se diskriminacija može javiti u brojnim i različitim nijansama. Zato je važno prilikom bilo koje aktivnosti ili postupka u procesu obrazovanja, u fazi planiranja i sprovodenja nastavnih aktivnosti, osvijestiti sve potencijalne situacije koje mogu izazvati neravnopravan tretman i adekvatno ih preduprijediti. Diskriminacija u obrazovanju ostavlja teške posljedice, posebno po ličnost i dalji tok obrazovanja i života mladih ljudi.

Kome se obratiti za pomoć ako dođe do diskriminacije - mreže podrške unutar i van škole

Građanska i moralna obaveza svakog od učesnika procesa obrazovanja je da aktivno preveniraju pojavu diskriminacije i reaguju na svako diskriminatorno postupanje koje se desi, bez obzira

da li je u pitanju odnos između učenika, učenika i profesora ili učenika i uprave, profesora međusobom ili sa nekim drugim akterom vaspitno-obrazovnog procesa.

Unutrašnji resursi škole koji mogu pomoći u prevenciji i rješavanju slučajeva diskriminacije

Iako diskriminacija u obrazovanju može da se desi svakome od učesnika obrazovnog procesa, **učenici** su najranjivija grupa. Zakon garantuje učenicima pravo na zaštitu od svih vrsta nasilja, diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja u školi, što se bliže određuje statutom škole. Važna je i obaveza učenika da poštuje ličnost svojih odjeljenskih i školskih drugova, kao i ličnost profesora i sa njima sarađuje kroz redovno pohađanje nastave, pridražava se discipline tokom nastave i drugih važnih propisa i pravila u školi.

Ključna je uloga obrazovno-vaspitnog procesa u prevenciji diskriminacije. Stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja i atmosfere saradnje, tolerancije, međusobnog poštovanja i otvorene komunikacije među akterima obrazovnog procesa razvija sistem pozitivnih vrijednosti koje djeluju preventivno na pojavu diskriminacije, kako u školskoj ustanovi, tako i van nje. Škola koja njeguje kulturu antidiskriminacije vaspitava za život u društvu koje je inkluzivno i njeguje ravnopravnost kao princip funkcionisanja.

Radi sprječavanja diskriminacije obaveza je obrazovnih ustanova i svih koji u njoj rade da njeguje posebnu osjetljivost i stalno rade na unaprjeđenju svijesti o značaju tolerancije različitosti i kulture uvažavanja.

Kako bi prevencija bila uspješna svako od učesnika obrazovnog procesa mora biti upoznat sa svojim pravima i obavezama. Statutom škole i drugim aktima koji uređuju funkcionisanje ustanove moraju se bliže odredi postupanje u slučajevima diskriminacije i podjela uloga i odgovornosti svih učesnika procesa. Ustanova je dužna da sprovodi prevenciju kroz programe i razvoj sadržaja u školi koji promovišu toleranciju, značaj kulture ljudskih prava i antidiskriminacione vrijednosti. Takođe, ustanova bi trebalo da razvija i sprovodi programe koji podstiču participaciju učenika, roditelja i saradnju sa nastavnicima i upravom škole na osmišljavanju pravila ponašanja kojima se promoviše međusobno uvažavanje. U cilju snaženja prevencije, ustanove bi trebalo i da se uključuju, učestvuju i razvijaju projekte i obuke za sticanje potrebnih znanja i veština za prepoznavanje, prevenciju i postupanje u slučajevima diskriminacionog ponašanja za nastavnike i druge učesnike obrazovnog procesa koji rade sa mladima. Odgovorna ustanova gradi i razvija saradnju sa lokalnom zajednicom, lokalnim civilnim društvom i drugim akterima kao resursima izvan ustanove koji mogu doprinijeti razvoju antidiskriminacione kulture.

Učenici imaju pravo da budu aktivni učesnici vlastitog vaspitanja i obrazovanja kroz mogućnost da slobodno iznose mišljenje o radu nastavnika, da traže komisijsku provjeru svoga znanja u toku trajanja nastave, da podnose prigovor na ocjenu na kraju klasifikacionog perioda, nastavne godine ili na ispit, da se organizuju kroz odjeljensku zajednicu i učenički parlament i učestvuju u procesu donošenja odluka važnih za njihov interes, zajedno sa stručnim organima u školi.

Zahvaljujući odjeljenskoj zajednici i učeničkom parlamentu učenici razvijaju i artikulišu vlastiti stav i o kvalitetu pojedinih aspekata vaspitno-obrazovnog procesa i imaju mogućnost da se njihov glas lakše i bolje čuje u odnosu ka drugim akterima procesa, profesorima i upravi školi.

Učenicima mora biti omogućeno da slobodno kažu što misle, jer se tako trajno i uspješno formira kritička svijest koja je preduslov i ključni efekat svakog uspješnog procesa obrazovanja. Kritička svijest i stalna potreba za preispitivanjem, analizom stavova, činjenica, mišljenja i postupaka najbolji je mehanizam za razgradnju sterotipa i predrasuda iz kojih izrastaju diskriminacija, a zatim i nasilje i drugi vidovi kršenja ljudskih prava. Upravo puna sloboda mišljenja i izražavanja, uz ograničenje koje se tiče govora mržnje, ima preventivnu ulogu u nastajanju konflikata, pojavu diskriminacije, kršenja prava i nasilja u školi. Dodatno, učešće učenika u životu škole je i najbolji trening za kasniju aktivnu participaciju u društvenom životu.

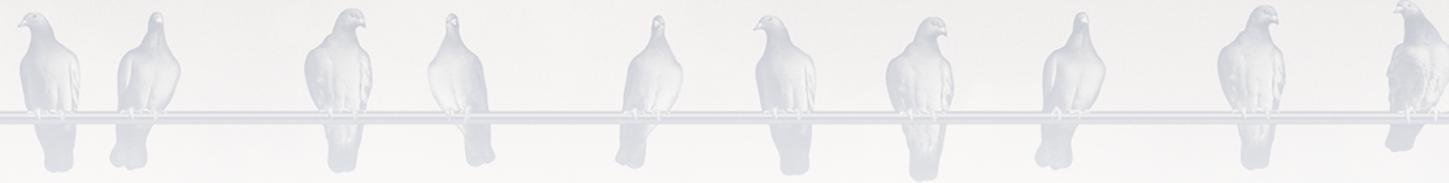
Za uspjeh u vaspitno obrazovnom procesu ključno je da se svi njegovi učesnici osjećaju bezbjedno i sigurno, zaštićeni od kršenja ljudskih prava i diskriminacije. Svaki učenik ima pravo na zaštitu od svih vrsta nasilja, diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja u školi. Takođe, prema učeniku koji ne ispunjava obaveze i koji se ne pridržava školskih pravila, mogu se izreći vaspitne mjere: opomena, ukor i isključenje iz škole. Ako se neprimjereno ponaša prema učenicima (obraćanje pogrdnim riječima, prijetnje, izazivanje ili učestvovanje u tuči i sl.) može mu se izreći ukor, ili ukoliko izaziva nacionalnu i vjersku netrpeljivost u školi, odnosno izvrši psihičko, fizičko i polno nasilje tada se može i isključiti iz škole. Pokretanje vaspitnih mjeru može inicirati učenik, roditelj ili bilo ko od zaposlenih u školi. One se izriču uz vođenje računa o najboljem interesu učenika, uz podršku pedagoga ili psihologa škole, te uz mogućnost žalbe učenika i njegovih roditelja na odluku o primjeni mjera.

Nijedan učenik ne može biti viktinizovan zbog svog iznešenog kritičkog mišljenja ili žalbe na bilo koji segment vaspitno-obrazovnog procesa u školi. Odluka o bilo kojoj disciplinskoj ili vaspitnoj mjeri konačna je jedino kada se iscrpe sva prava na žalbu koja stoje na raspolaganju učeniku i njegovim roditeljima. Svako drugačije postupanje jeste kršenje prava učenika.

Jedino u sredini koja obezbjeđuje poštovanje ličnosti svakog pojedinca, koja je otvorena, inkluzivna i pruža mogućnost za učenje kroz uvažavajuću i poštujuću atmosferu, moguće je izgraditi kompetencije učenika koji će biti spremni da aktivno i produktivno, kao odgovorni građani, učestvuju i doprinose zajednici.

Svi učesnici procesa obrazovanja su dužni da preveniraju pojavu diskriminacije i drugih oblika kršenja ljudskih prava, međusobnim ponašanjem i komunikacijom razvijaju i promovišu vrijednosti tolerancije i razumijevanja, saradnje i solidarnosti. **Kada se diskriminacija desi svi imaju obavezu da reaguju** i da pravovremeno i adekvatno procesuiraju svaki pojedinačni slučaj u pravcu rješavnja i otklanjanja negativnih posljedica u najboljem interesu učenika.

Kada se desi diskriminacija, brojne su mogućnosti zaštite i sprječavanja svakog daljeg pogoršanja situacije. Prvo rješenje koje stoji na raspolaganju učenicima je da razgovaraju sa nekim od **profesora, ili sa razrednim starješinom**, ili da se obrate **psihološko pedagoškoj**

službi u školi. Naime, osim što su predavači i prenose znanja iz specifičnih predmeta profesori istovremeno imaju ulogu da pruže podršku kada se učenici suoče sa nekim problemom, da ih saslušaju i upute kako da rješe svaku poteškoću sa kojom se mogu susresti u savladavanju gradiva, odnosima sa drugovima iz odjeljenja ili škole, nastavnicima ili upravom. Prema statutu škole, obaveza je profesora da se brinu o rješavanju vaspitnih i nastavnih problema učenika. Upravo ta uloga profesora kao posrednika između diskriminatora i žrtve može da bude vrlo značajna u pronalaženju adekvatnog rješenja u slučaju diskriminacije. Profesor može da se uključi u rješavanje tako što će objasniti učenicima zašto diskriminatorno i nasilničko ponašanje nije dopustivo, zašto je pogrešno, koje sve posljedice izaziva, na koji je način kažnjiva i sl. Naravno, profesor može da procijeni da li je pojedinačan slučaj takav da je neophodno potražiti neki drugi način rješavanja, kroz saradnju sa stručnom službom, upravom, roditeljima, kolegama, ili nekom drugom institucijom van sistema podrške koji pruža sama obrazovna ustanova, ako se radi o težim slučajevima diskriminacije. Svako ko učestvuje u vaspitno obrazovnom sistemu ima obavezu da reagovanjem prevenira diskriminaciju ili neki drugi vid kršenja prava i to bez odlaganja i u skladu sa najboljim interesom učenika. Velika je odgovornost na profesorima da ispravno procijene težinu slučaja u kojem se javila diskriminacija i da ga riješe na najbrži i najdjelotvorniji način. Zato je važno da profesori znaju koja je to zakonska regulativa i slijed koraka koje je neophodno ispuniti kako bi se sprječilo nastajanje težih posljedica diskriminacije.

Kako bi prevenirali diskriminaciju, nastavnici treba da vode računa i da proces planiranja i programiranja u nastavi prilagode potrebama svakog od učenika, da se temeljno upoznaju sa potrebama učenika, da znaju i da prate njihove razvojne karakteristike i napredovanje i shodno tome planiraju i prave program koji će pratiti saznajne potrebe i mogućnosti učenika. Oni moraju da vode računa o tome kakav je socijalni kontekst iz kojeg učenici dolaze i koncipiraju planove i programe koji će ravnopravno uključivati i angažovati sve učenike, podsticati njihov zajednički i timski rad kojim se međusobno nadopunjaju. Profesori imaju zadatak da se upoznaju i dosljedno primjenjuju duh zakona, konvencija i drugih važnih dokumenata koja promovišu prava i slobode učenika, djece i mlađih. Konačno, oni treba da kao modeli po kojima mlađi uče u odnosu sa svojim kolegama, upravom i spoljnim akterima njeguju otvorenu, uvažavajuću komunikaciju i principijelno međusobno poštovanje u skladu sa pravima i obavezama koje propisuju obrazovni zakoni.

Kako bi se izbjegla diskriminacija prema učenicima iz određenih društvenih grupa, poput Roma, profesori bi trebalo da se trude da tokom nastavnog procesa učenicima prilaze sa potrebnim osjećajem za njihove individuale karakteristike u učenju. Ovo je važno, ne samo kod planiranja i programiranja, već i kod ocjenjivanja postignuća učenika koje mora da uvažava individualni napredak u savladavanju gradiva.

Preventivna uloga nastavnika zahtijeva njihov stalni napor da aktivno doprinose razvoju principa jednakih šansi u obrazovnoj ustanovi, u radu sa učenicima, odnosu sa kolegama. Nastavnici preveniraju diskriminaciju tako što uvažavaju svako dijete, pored prenošenja znanja, pružaju podršku u razvoju individualnih karakteristike i socijalnih vrijednosti i vještina mlađih u duhu tolerancije, razumijevanja i prihvatanja različitosti. Profesori imaju nezamjenjivu ulogu u

procesu informisanja i podrške učenicima da se upoznaju i aktivno koriste mogućnosti zaštite od diskriminacije, kršenja ljudskih prava i nasilja.

Direktor škole obezbeđuje jednakost učenika u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, u skladu sa njihovim sposobnostima. U ustanovi kojom upravlja, direktor ima nezamjenjivu ulogu u promociji i zagovaranju antidiskriminacionih vrijednosti i poštovanja prava svakog učenika i zaposlenog. Posebna osjetljivost je važna kod sproveđenja procedura upisa u školu, što podrazumijeva jasne kriterijume koji prepoznaju i doprinose ostvarivanju principa afirmativne akcije, na primjer za učenike Rome. Uprava škole mora preuzimati sve mjere kako bi obrazovna ustanova u pravom smislu bila inkluzivna.

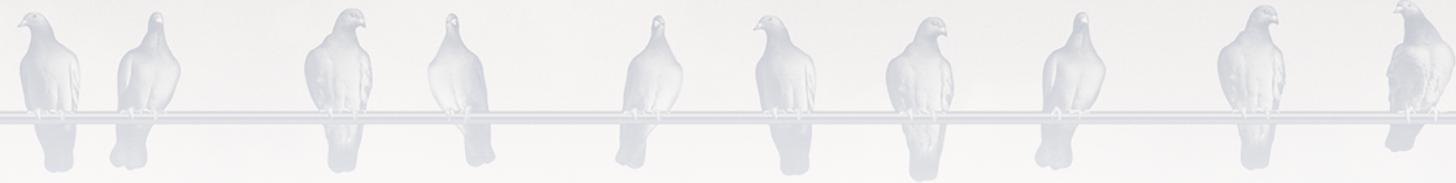
Nekada su slučajevi diskriminacije teški i zahtijevaju osim razgovora i preuzimanje disciplinskih i vaspitnih mjera, pa i inicijativu direktora da slučajeve rješava pred drugim institucijama koje su van školske ustanove i imaju nadležnost da štite od kršenja ljudskih prava i diskriminacije.

Zadatak stručnih službi (**pedagoško – psihološke službe**) jeste da kroz stručnu podršku unaprijeđuju vaspitno-obrazovni rad u obrazovnoj ustanovi i pružaju pomoć učenicima, roditeljima, nastavnom osoblju i upravi škole u vezi sa svim pitanjima koja su od značaja za obrazovanje i vaspitanje.

Školski pedagog treba da podstiče, kreira, sarađuje, procjenjuje, pruža pomoć i podršku, dijagnostikuje, savjetuje, podučava, organizuje, planira i posreduje u problemskim situacijama, odnosno obavlja aktivnosti koje se mogu odrediti kao preventivne, savjetodavno-instruktivne, analitičko-istraživačke i operativne.

Uloga školskih pedagoga i psihologa da pruže podršku i uključe se, ili posreduju u rješavanju slučajeva diskriminacije, je ogromna. Oni rade na obezbjeđivanju prava svakom djetetu na kvalitetno i neometano učenje i na njihovu zaštitu od svakog oblika nasilja, zloupotrebe i zaštite dostojanstva koje u slučajevima diskriminacije obično bude ozbiljno narušeno. Psihološko-pedagoška služba pruža podršku i interveniše u kriznim situacijama u školi, onda kada se desi slučaj diskriminacije ili nasilja među učesnicima obrazovno-vaspitnog procesa. Kako bi se izbjegla potreba za takvom intervencijom, pedagozi i psiholozi imaju ulogu da rade na razvijanju i sproveđenju preventivnih programa protiv pojave diskriminacije ili bilo kakvog drugog kršenja prava, odnosno nasilja. Obraćanje psihologu ili pedagogu je povjerljivo, što je jako važno za mlade da imaju slobodu da svoj problem, ili neku situaciju, podijele sa službom kako bi im na najbolji način pomogla, te da znaju da nijesu sami u situaciji kada su izloženi posljedicama diskriminacije ili nasilja. Povjerljivost je jedno od osnovnih načela rada ovih službi i ogleda se u obavezi da sve podatke, informacije koje dobiju u vezi sa djecom i od djece tretiraju u skladu sa zaštitom privatnosti i ličnosti djeteta do trenutka kada ne budu imali saglasnost roditelja i učenika da ih koriste ili učine javnim, ako se za to ukaže potreba i u skladu sa zakonom. U školama koje imaju pedagoško psihološku službu, ona predstavlja vrijedan resurs u izgradnji antidiskriminacione kulture.

Pedagoško-psihološke službe imaju posebno važnu ulogu u razvoju programa prevencije

diskriminacije i nasilja u školama koji obuhvataju i nasilnike i žrtve, jer je to odnos dvije strane u istoj ravni. Kroz edukativne programe treba jačati i razvijati socijalnu kompetentnost i jedne i druge strane.

Uslov pravovremene i adekvatne reakcije/intervencije u slučaju diskriminacije zahtjeva stalno praćenje situacije u školskoj ustanovi, česte razgovore sa učenicima, konstantnu pažnju koja obezbeđuje da se na vrijeme identifikuju postupanja koja u pristupu obrazovanju, njegovom sadržaju, odnosima među akterima obrazovno-vaspitnog procesa mogu voditi ili ukazivati na pojavu diskriminacije.

U slučaju diskriminacije važno je odmah zaustaviti diskriminatorno ponašanje/postupanje. Neophodno je pružiti podršku akterima slučaja, kako žrtvi, tako i diskriminatoru i svjedocima slučaja. Sa žrtvom diskriminacije trebalo bi razgovarati i ukazati joj da ima podršku, da ne treba da se plaši, da nije sama, da nije kriva za diskriminaciju koju je doživjela, da je žrtva pogrešnog i nedopustivog ponašanja, koje je kažnjivo i koje će biti sankcionisano. Takođe, značajno je ohrabriti žrtvu da sarađuje i otvoreno komunicira, kako bi se utvrdile činjenice o slučaju i doprinjelo njegovom brzom i uspješnom rješavanju. To nekad traži vrijeme, pažljiv pristup žrtvi, strpljenje u razgovoru, posebno sa mladom osobom kojoj nije lako da govorи o iskustvu diskriminacije, nasilja ili nekog drugog kršenja ljudskih prava. Iskustvo diskriminacije je teško i traži snažnu podršku. U razgovoru sa žrtvom i diskriminatorom obavezno je uključiti još nekog od aktera obrazovno-vaspitnog procesa, poput stručnih službi kao podrške u ovim osjetljivim situacijama za obje strane, posebno ako se radi o mladima, učenicima. Neophodno je odmah obavijestiti i roditelje učenika i sa njima obaviti razgovor, informisati ih o detaljima i uključiti ih u rješavanje problema, uz saradnju i savjetovanje sa stručnim službama u školi. Prilikom procesuiranja slučaja, treba bilježiti sve detalje u vidu službene zabilješke koja kasnije služi kao osnova za preduzimanje konkretnih mjera i rješavanje slučaja unutar škole, ili van sistema pred nadležnim institucijama. Pregled što preciznijih informacija i opisa situacije su važni za ispravan odabir strategije rješavanja slučaja. Tokom razgovora sa žrtvom diskriminacije, ali i diskriminatorom, treba obratiti pažnju na porodične faktore, karakteristike porodičnog okvira iz kojeg mlađi dolaze, da li je neko od njih i u samoj porodici žrtva nasilja i zanemarivanja i sl. Sve su te informacije važne za sklapanje kompletne slike i mogu ponuditi putokaz ka djelotvornom postupanju. Diskriminacija nekada eskalira i u fizičko nasilje, ili teško verbalno nasilje koje se onda rješava primjenom vaspitnih, odnosno disciplinskih mjera. U slučaju ozbiljnijih i težih slučajeva diskriminacije, odnosno teškog fizičkog nasilja, neophodno je uključiti i policiju, a u slučaju kada su u pitanju mlađi i Centar za socijalni rad. Kakav god incident da se desi postupanje zahtjeva puno uvažavanje ličnosti žrtve i diskriminadora, pažljivo razmatranje svih aspekata slučaja, kako bi se procesuiranje odvijalo adekvatno i imalo efekat u najboljem interesu obje strane.

Spoljašnji sistem podrške u rješavanju slučajeva diskriminacije u obrazovanju

Probleme i slučajeve diskriminacije i kršenja ljudskih prava u školi najbolje je pokušati riješiti unutar ustanove, preko mreže podrške koju čine profesori, razredni starješina, direktor odnosno uprava škole, kao i uz pomoć stručnih službi i saradnjom sa roditeljskim i učeničkim tijelima. Ako je slučaj složeniji, ili žrtva diskriminacije i kršenja ljudskih prava nije zadovoljna kako škola rješava situaciju, onda se može obratiti i institucijama koje djeluju van školske ustanove, a koje su zadužene da kontrolišu njen rad u skladu sa zakonom, poput Ministarstva prosvjete, Odsjeka za inspekciju za prosvjetu i sport (nekadašnja Prosvjetna inspekcija), Zaštitnika ljudskih prava i sloboda ili sudu.

Odsjek za inspekciju za prosvjetu i sport

Odsjek za inspekciju za prosvjetu i sport, u sklopu svojih nadležnosti, može doprinijeti u rješavanju slučajeva diskriminacija u obrazovanju, a s obzirom da to predstavlja grubo kršenje principa i odredbi svih obrazovnih zakona nad čijom primjenom Odsjek vrši nadzor.

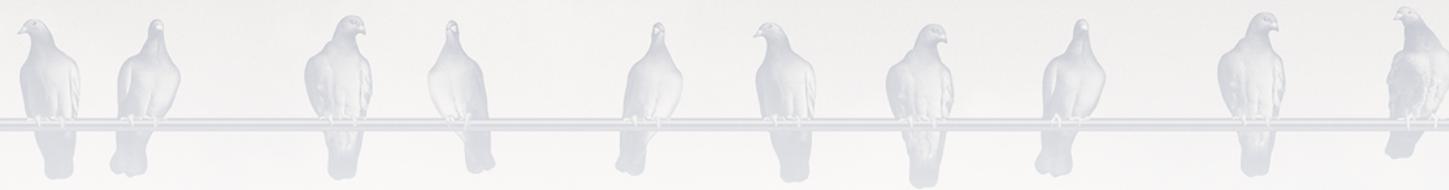
Inspeksijski nadzor je redovan, najmanje jednom godišnje, a može biti i vanredni (po prijavi), kao i kontrolni koji se sporovodi kako bi se utvrdilo da li se postupa po rješenju inspeksijskog nadzora koji je identifikovao neki prekršaj ili teži oblik kršenja zakona.

Inspekcija se rukovodi načelom preventivnosti i hitnosti, i tokom inspeksijskog nadzora pravi se zapisnik i donosi zaključak, odnosno rješenje, kojim se nalaže školi da ispravi nezakonitost u određenom roku. Ako preventivno postupanje nije dalo efekta preduzimaju se strožije mjere.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

U slučaju diskriminacije u oblasti obrazovanja postoji i mogućnost obraćanja Zaštitniku ljudskih prava i sloboda, odnosno Ombudsmanu, kao institucionalnom mehanizmu za zaštitu od diskriminacije. Formular pritužbe se nalazi na sajtu institucije, a može se uputiti i pisani podnesak koji treba da sadrži jasno upisane informacije u uključujući i osnov diskriminacije. Postupak pred Ombudsmanom je besplatan i povjerljiv.

Nakon što ispita konkretni slučaj, Ombudsman utvrđuje da li je došlo do povrede ljudskih prava ili diskriminacije. Ako utvrdi da je bilo povrede, ili je nastupila diskriminacija, upućuje mišljenje obrazovnoj instituciji u kojoj se desio slučaj sa

preporukom i rokom do kojeg bi povreda trebalo da se otkloni. Ako obrazovna ustanova ne postupi po preporuci Ombudsmana, on može pozvati i viši organ (na primjer, Ministarstvo prosvjete) da se upozna sa slučajem i doprinese da se sproveđe, ili može obavijestiti javnost putem izvještaja ili medija kako bi izvršio pritisak da se slučaj riješi. U zavisnosti od težine slučaja diskriminacije institucija može stranku uputiti da procesuirala slučaj pred sudom.

Sudska zaštita od diskriminacije

Član 15 Zakona o zabrani diskriminacije navodi: „*Diskriminacijom u oblasti obrazovanja i vaspitanja, odnosno stručnog osposobljavanja smatra se otežavanje ili onemogućavanje upisa u obrazovno-vaspitnu ustanovu i ustanovu visokog obrazovanja i izbora programa na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja, isključivanje iz ovih ustanova suprotno propisima iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, otežavanje ili uskraćivanje mogućnosti praćenja nastave i učešća u drugim obrazovno-vaspitnim aktivnostima, razvrstavanje djece, učenika/ca i studenata/kinja ili na drugi način pravljenje razlika ili nejednako postupanje prema njima, po nekom od osnova iz člana 2 stav 2 ovog Zakona*“²³.

U slučaju diskriminacije svako ima pravo da podnese tužbu sudu radi zaštite prava. Sudski sporovi protiv diskriminacije karakteristični su po tzv. opštoj kumulaciji tužbenih zahtjeva. To znači da se tužbenim zahtjevom može tražiti utvrđivanje diskriminacije, zabrana vršenja ili ponavljanja diskriminacije, uklanjanje posljedica diskriminacije, naknada štete i zahtjev javnog objavljivanja presude za diskriminaciju. Samo utvrđivanje postojanja diskriminacije ne pruža i adekvatan stepen zaštite od takvih postupanja, pa tek kumulacijom nekih od navedenih zahtjeva ovaj mehanizam ostvaruje potpunu zaštitnu svrhu.

Nacionalni i međunarodni dokumenti koji propisuju zabranu diskriminacije

Zabрана diskriminacije – crnogorski pravni okvir

Ustav Crne Gore – osnov zabrane diskriminacije

Poštovanje ljudskih prava i zabrana diskriminacije su ustavne kategorije.

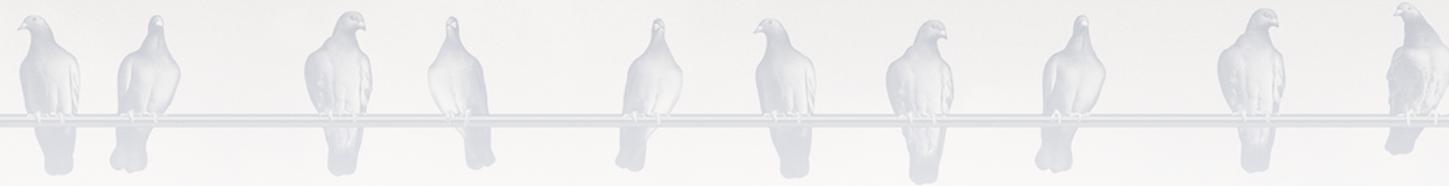
Ustav Crne Gore garantuje zaštitu nepovredivosti i propisuje obavezu građana na međusobno poštovanje ljudskih prava i sloboda, kao i jednakost svih pred zakonom bez obzira na lično svojstvo, ili posebnost. Ustavom se zabranjuje podsticanje mržnje i netrpeljivosti prema bilo kome i po bilo kojem osnovu, kao i diskriminacija. Diskriminacija je dozvoljena jedino primjenom propisa i posebnih mjera koje imaju za cilj da doprinesu postizanju ravnopravnosti lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju, poput podsticanja rodne ili nacionalne ravnopravnosti. A opravdanost uvođenja posebnih mjera postoji samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su uvedene. Ustav garantuje pravo na školovanje pod jednakim uslovima i propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno. U dijelu koji se odnosi na zaštitu identiteta manjina, Ustav propisuje niz prava, poput prava na slobodno ispoljavanje identiteta, etničkih i vjerskih posebnosti, privatnu i službenu upotrebu pisma, isticanje nacionalnih simbola i proslavu praznika. U oblasti obrazovanja, manjine imaju pravo da se obrazuju na svom jeziku i pismu u državnim ustanovama kroz nastavne programe koji obuhvataju istoriju i kulturu manjina.

Zakon o radu – zabrana diskriminacije u zapošljavanju i po osnovu rada

Odredbe ovog Zakona posebno su važne za sve zapošljene u vaspitno-obrazovnom procesu i osnova su za prepoznavanje i procesuiranje slučajeva disriminacije koja nastaje u procesu zapošljavanja ili na radu.

Zabrana diskriminacije uključena je u odredbe Zakona o radu, kojim se **zabranjuje neposredna i posredna diskriminacija prilikom traženja posla, kao i u ostvarivanju prava zaposlenih po brojnim zabranjenim osnovama**. Zakonom je predviđena zabrana u oblasti propisivanja uslova za zapošljavanje, dakle pri koncipiranju konkursa, izboru kandidata za određene radne pozicije, obezbjeđivanju uslova rada i pri ostvarivanju prava iz radnog odnosa, oblasti obrazovanja i stručnog osposobljavanja i usavršavanja, u procedurama i pravilima za napredovanje na poslu ili prilikom odlučivanja i uručivanja otkaza.

Zakon o radu **zabranjuje uz nemiravanje i seksualno uz nemiravanje na radu i u vezi sa radom, kao i viktimizaciju** onih koji se odluče da procesuiraju diskriminaciju.

Zakon definiše i **mobing** kao vrstu zlostavljanja na radu, odnosno „svako ponašanje prema zaposlenom ili grupi zaposlenih kod poslodavca koje se ponavlja, a ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva, ugleda, ličnog i profesionalnog integriteta, položaja zaposlenog koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje, pogoršava uslove rada ili dovodi do toga da se zaposleni izoluje ili navede da na sopstvenu inicijativu otkaže ugovor o radu“. ²⁴

Pozitivna diskriminacija je, takođe, propisana Zakonom, kao i posebne mjere zaštite za određene kategorije koje su propisane zakonom, kolektivnim ugovorom i ugovorom o radu a odnose se na zaštitu lica sa invaliditetom, žena za vrijeme trudnoće i porodiljskog odsustva, njege i posebne njege djeteta koje se ne smatraju diskriminacijom. Po slovu Zakona, obrazovanje i stručno obrazovanje svima mora biti dostupno bez diskriminacije i omogućeno uvijek kada je to zahtjev radnog mjeseta.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti – zabrana diskriminacije po osnovu pola i rodnih identiteta

Zakon o rodnoj ravnopravnosti uređuje način na koji se ostvaruje i obezbjeđuje ostvarivanje koncepta rodne ravnopravnosti, kao i mjere za otklanjanje diskriminacije po osnovu pola u cilju stvaranja jednakih mogućnosti za učešće žena i muškaraca i drugih rodnih identiteta u skladu sa najvišim standardima u svim sferama društva.

Rodna ravnopravnost se definiše kao „ravnopravno učešće žena i muškaraca, kao i lica drukčijih rodnih identiteta u svim oblastima javnog i privatnog sektora, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i sposobnosti za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednakih koristi od rezultata rada“²⁵.

Zakon definiše diskriminaciju po osnovu pola kao „svako pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica jednog pola u odnosu na lica drugog pola, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva jednom licu, odnosno grupi lica jednog pola u odnosu na lica drugog pola, zbog kojeg se nekom licu otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u građanskom i političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom i drugim oblastima javnog i privatnog života“²⁶.

Zakon definiše nejednak tretman kao svako postupanje kojim se pravi razlika između muškaraca i žena zato što pripadaju različitim polovima, ili se neopravdano daje prednost licu jednog pola u odnosu na lice drugog pola. Državne ustanove i ostali subjekti u svim sektorima društva prilikom donošenja odluka, sprovodenja aktivnosti iz svoje nadležnosti vode računa i cijene uticaj na postizanje rodne ravnopravnosti.

24 Zakon o radu, Službeni list Crne Gore, br. 049/08, 026/09, 088/09, 026/10, 059/11, 066/12, 031/14, 053/14, 004/18

25 Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Sl. list RCG, br. 46/07 i Sl. list Crne Gore, br. 73/10, 40/11, 35/15

26 Isto.

U skladu sa zakonom i svako podsticanje, pomaganje, davanje instrukcija da se lice ili grupa diskriminiše po polu definisano je kao diskriminacija.

Zakon o manjinskim pravima i slobodama – zabrana diskriminacije po nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj i jezičkoj osnovi

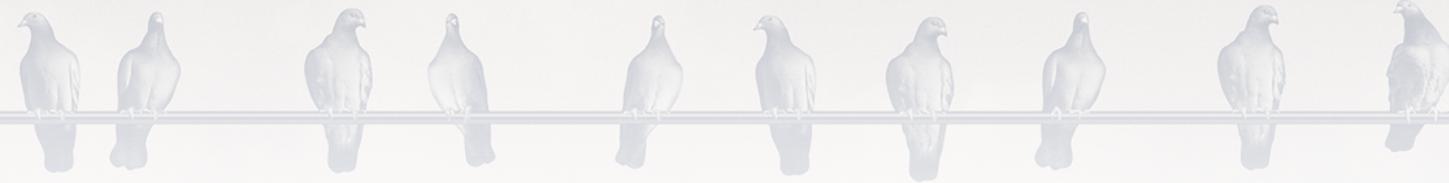
Po Zakonu, manjine su ravnopravne sa ostalim državljanima i uživaju jednaku zaštitu, a svaka povreda prava manjina je protivzakonita i kažnjiva. Manjine imaju pravo da izražavaju, čuvaju, prenose i razvijaju svoj identitet i tradiciju. Država Crna Gora se zakonom obavezuje da će razvijati i unaprijeđivati izučavanje tradicije, kulture i jezika manjina. Zakon garantuje manjinama pravo na upotrebu svog jezika i pisma. U onim sredinam u kojima manjine čine većinu ili najmanje 5% stanovništa, po posljednja dva popisa, i manjinski jezik je u službenoj upotrebi. To znači da se nazivi škola ispisuju i na jeziku manjine. Zakon garantuje manjinama i pravo školovanja na svom jeziku i odgovarajuću zastupljenost svog jezika u opštem i stručnom obrazovanju, u zavisnosti od broja učenika i finansijskih mogućnosti države. Predmetni programi za obrazovanje manjina na svom jeziku sadrže i cjeline o istoriji, kulturi i tradiciji manjina.

U školama u kojima se obrazovanje odvija na službenom jeziku, zakon propisuje da predmetni programi uključuju sadržaje koji se odnose na istoriju, kulturu i tradiciju manjina kako bi se kroz obrazovni proces podsticalo međusobno razumijevanje i tolerancija. Manjine su uključene i u sastavljanje programa za škole na manjinskom i službenom jeziku kroz mišljenje koje nadležnoj instituciji daju savjeti manjina. Zakon predviđa da nastavu na jeziku manjina izvode nastavnici koji pripadaju manjinama, ili pripadnici preovlađujuće populacije koji imaju aktivno znanje manjinskog jezika. Direktori obrazovnih ustanova koje obrazuju na manjinskim jezicima pripadaju, takođe, manjinama. Pri izboru direktora nadležnoj instituciji koja imenuje direktora škole mišljenje daju savjeti nacionalnih manjina.

Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom

Zakon propisuje izričitu zabranu diskriminacije lica ili grupe sa invaliditetom po kojem osnovu i u svim sferama, kao i zaštitne i mjere u promociji jednakosti ove grupe. U dijelu koji se odnosi na zabranu i zaštitu od diskriminacije primjenjuju se odredbe Zakona o zabrani diskriminacije i drugih zakona kojima se sprječava diskriminacija u različitim oblastima ukoliko nijesu u suprotnosti sa krovnim zakonom.

Diskriminacija po osnovu invaliditeta definisana je kao „svako pravno ili faktičko, neposredno ili posredno, namjerno ili nenamjerno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica sa invaliditetom u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na lice sa invaliditetom, zbog kojeg se licu sa invaliditetom otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, građanskom i drugim oblastima javnog i privatnog života“²⁷.

Zabranjeno je i svako postupanje koje podstiče ili instruira na diskriminaciju, odnosno uznemirava lice sa invaliditetom. Zakon ne oslobađa odgovornosti lica koja vrše diskriminaciju ni u slučaju pristajanja lica sa invaliditetom na diskriminatorno postupanje. Kao posebne oblike diskriminacije zakon prepoznaće govor mržnje i omalovažavanje, kao i segregaciju odnosno grupisanje lica po osnovu invaliditeta.

Grupisanje ili segregacija je poseban oblik diskriminacije koje se javlja kada je grupisanje planirano, sistemsko ili kontinuirano izdvajanje lica ili grupe lica s invaliditetom i njihovo spajanje u jednu ili više grupa u određenoj situaciji, kada se u istoj ili sličnoj situaciji to izdvajanje i spajanje ne vrši sa drugim licem ili grupom lica. Ova je pojava posebno opasna u oblasti obrazovanja i u potpunoj suprotnosti sa ciljevima i duhom obrazovnih zakona.

Diskriminacija je i nepristupačnost objektima i površinama u javnoj upotrebi, odnosno izostanak obezbijeđenog pristupa, kretanja, boravka i rada u objektima u javnoj upotrebi, kao i pristup javnim površinama u skladu sa propisima o uređenju prostora i izgradnji objekata.

Zabranjena je i diskriminacija u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja lica sa invaliditetom, u smislu: „1) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje licu sa invaliditetom izbora obrazovnog programa i upisa i pristupa i boravka u obrazovno-vaspitnoj ustanovi, u skladu sa njegovim mogućnostima; 2) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje licu sa invaliditetom praćenja nastave i provjere znanja, kao i učešće u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, uključujući i učešće u vannastavnim aktivnostima i takmičenjima; 3) nepreduzimanje i nesprovоđenje posebnih mјera iz člana 5 ovog zakona za uspostavljanje i pružanje individualizovane podrške za nesmetano praćenje nastave i provjeru znanja, kao i učešće u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, uključujući i učešće u vannastavnim aktivnostima i takmičenjima, u skladu sa propisima iz oblasti obrazovanja i vaspitanja; i 4) isključivanje lica sa invaliditetom iz obrazovno-vaspitne ustanove kad u istoj ili sličnoj situaciji tome ne podliježu njegovi vršnjaci“²⁸.

Krivični zakonik Crne Gore

Krivični zakonik propisuje krivično djelo **rasna i druga diskriminacija** kojim se kažnjava kršenje ljudskih prava i sloboda garantovanih međunarodnim ratifikovanim ugovorima i pravilima međunarodnog prava po osnovu razlike u rasu ili po nekom drugom ličnom svojstvu.

Prilikom odmjeravanja kazne za **krivično djelo učinjeno iz mržnje** predviđena je otežavajuća okolnost koju će sud cijeniti ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, vjeroispovjesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orientacije ili rodnog identiteta drugog lica.

Za zaštitu od diskriminacije u obrazovanju značajan je i član 433 Krivičnog zakonika *Rasna i druga diskriminacija* „(1) Ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog

ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orientacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima od strane Crne Gore, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina. (3) Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira mržnju ili netrpeljivost po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orientacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva ili podstiče na rasnu ili drugu diskriminaciju, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine”²⁹.

Krivičnim zakonikom predviđeno i krivično djelo povreda ravnopravnosti „Ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orientacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči ljudska prava i slobode utvrđena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti, kazniće se zatvorom do tri godina”³⁰.

Antidiskriminacioni principi i vrijednosti u zakonima koji regulišu oblast obrazovanja

Po Opštem Zakonu o obrazovanju i vaspitanju, cilj obrazovanja je da „obezbijedi mogućnost za svestrani razvoj pojedinca, bez obzira na pol, životno doba, invaliditet, socijalno i kulturno porijeklo, nacionalnu vjersku pripadnost i tjelesnu i psihičku konstituciju”³¹. Takođe, cilj je obrazovanja i vaspitanja „da razvija svijest, potrebu i sposobnost za očuvanje i unapređenje ljudskih prava, pravne države, prirodne i društvene sredine, multietičnosti i različitosti”³². U procesu obrazovanja i vaspitanja svako ima pravo na ravnopravno učešće i participaciju.

Zakonom se obrazovanje definiše kao djelatnost od javnog interesa, i u tom smislu obrazovanje je svjetovno, odnosno u javnim obrazovnim ustanovama nije dozvoljeno religijsko djelovanje, osim u školama koje su licencirane kao srednje vjerske škole. Važna je i odredba Zakona koja govori o autonomiji ustanova obrazovanja u kojima nije dozvoljeno političko organizovanje i djelovanje, kao ni organizacija političkih događaja.

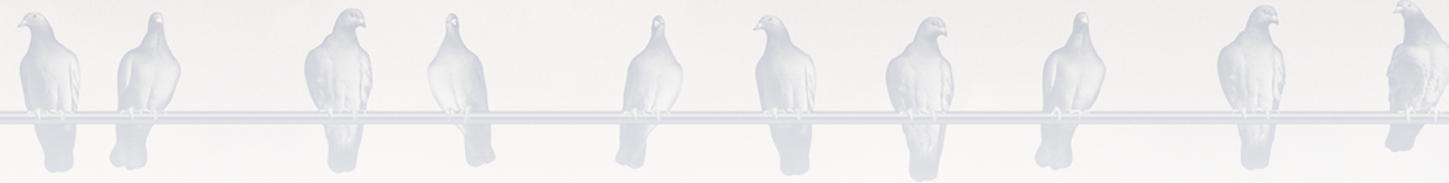
Zakonom je propisano da raspored obrazovnih institucija na terenu mora obezbijediti jednakost dostupnosti obrazovanja i vaspitanja svim građanima. Državljanji Crne Gore su „jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, vjeru, socijalno porijeklo, invaliditet ili drugo lično svojstvo. Strani državljanji koji

29 Isto.

30 Isto.

31 Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Službeni list RCG, br. 64/2002, 31/2005, 49/2007, 4/2008 - drugi zakon, 21/2009 - drugi zakon, 45/2010, 40/2011 - drugi zakon, 45/2011, 36/2013 - Odluka US CG, 39/2013 i 44/2013 i 47/2017. Vidi: Odluku US CG- 12/2011. Vidi: Odluku US CG23/2011.

32 Isto.

*imaju privremeni boravak ili stalno nastanjenje u Crnoj Gori, jednaki su u ostvarivanju prava na obrazovanje sa crnogorskim državljanima, u skladu sa posebnim zakonom*³³. Izričito se zabranjuje diskriminacija: „U ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije u smislu zakona”³⁴.

U zakonskom tekstu propisuju se prava i obaveze svih učesnika vaspitno-obrazovnog procesa, procedure formiranja i nadležnosti stručnih tijela u školi (nastavničkog vijeća), savjeta roditelja, učeničkog parlamenta, učenika, nastvanog osoblja uopšte. Zakon posebno ističe pravo učenika na zaštitu od svih vrsta nasilja u školi, diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja.

Antidiskriminacione odredbe opštег Zakona o obrazovanju, kao i drugi domaći i međunarodni antidiskriminacioni standardi prožimaju zakonska rješenja koja regulišu pojedinačno svaki od obrazovnih nivoa, od osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja.

Zabrana diskriminacije i pravo na obrazovanje – međunarodni standardi

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Osim promocije univerzalnog principa zbrane diskriminacije, Deklaracija naglašava presudni značaj vaspitanja i obrazovanja u ostvarivanju standarda ljudskih prava koje sadrži i promoviše deklaracija.

U članu 7. Deklaracije promoviše se opšta zabrana diskriminacije: „Svi su pred zakonom jednaki i imaju pravo bez ikakve razlike na podjednaku zaštitu zakona. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na ovakvu diskriminaciju”³⁵.

U članu 26. stoji da „1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno bar u osnovnim i nižim školama. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti. Obrazovanje treba da bude usmjereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unaprjeđuje razumijevanje, trpežnost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama, kao i djelatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira”³⁶.

33 Isto.

34 Isto.

35 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948.

36 Isto.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom³⁷

Konvencijom se države potpisnice obavezuju da osiguraju inkluzivnost obrazovanja na svim nivoima kao i cjeloživotno učenje koje se bazira na principu jednakih mogućnosti i bez diskriminacije. Obaveza je potpisnica da izgrađuju sistem obrazovanja koji će omogućiti razvoj potencijala lica sa invaliditetom, jačati njihov osjećaj dostojanstva i vrijednosti uz poštovanje ljudskih prava, sloboda i različitosti. Konvencija obavezuje na kreiranje sistema obrazovanja koji razvija talente, kreativnost i u punom potencijalu fizičke i mentalne sposobnosti kako bi osposobila lica sa invaliditetom da djelotvorno učestvuju u životu društva.

Potpisnice Konvencije garantuju da će raditi na sprječavanju isključenosti djece sa invaliditetom iz obaveznog osnovnog i srednjeg obrazovanja, odnosno njihovom uključivanju u obrazovanje na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Obaveza je potpisnica da osiguraju osobama sa invaliditetom nesmetan pristup srednjem obrazovanju, stručnom osposobljavanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom obrazovanju bez diskriminacije i ravnopravno sa ostalima uz razumna prilagođavanja koja treba da obezbijede lakšu pristupačnost i korišćenje objakta obrazovnih institucija.

To uključuje razumno prilagođavanje obrazovanja potrebama lica sa invaliditetom i omogućavanju podrške u procesu obrazovanja kako bi se doprinijelo obrazovnom uspjehu kao prepostavci uključivanja u društvo, poput obezbjeđivanja učenja Brajevog pisma, alternativnih načina i sredstava komunikacije, vještina orijentacije, i drugih sistema podrške, poput mentorskog rada za uspešno samostalno kretanje, itd.

Dodatno, države potpisnice obavezuju se da će posvetiti pažnju zapošljavanju nastavnog kadra koji govori znakovni jezik i zna Brajevo pismo, posebno osobe sa invaliditetom kao nastavnike, i upošljavati stručnjake i osoblje koje će biti podrška na svim nivoima obrazovanja. Obaveza je potpisnica da osiguraju osobama sa invaliditetom nesmetan pristup srednjem obrazovanju, stručnom osposobljavanju, obrazovanju odraslih i cjeloživotnom obrazovanju bez diskriminacije i ravnopravno sa ostalima uz razumna prilagođavanja koja treba da obezbijede lakšu pristupačnost i korišćenje objakta obrazovnih institucija.

Konvencija o pravima djeteta³⁸

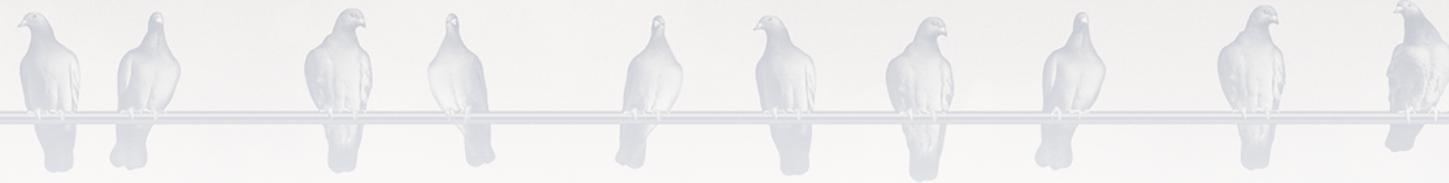
Ova Konvencija je ključni dokument koji ima za cilj da garantuje poštovanje prava djeteta, uključujući pravo na obrazovanje, i to da osnovno obrazovanje bude besplatno i dostupno svima. Konvencija ohrabruje države članice da čine sve kako bi i opšte i stručno srednje obrazovanje bilo dostupno svima, ali i besplatno.

Potpisnice se obavezuju da rade na tome da se stalno smanjuje stopa napuštanja školovanja, te da se obezbijedi informisanost učenika o svim važnim aspektima obrazovanja. Saglasne su

---

37 Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom sa Opcionim protokolom, Generalna Skupština Ujedinjenih nacija, 13. decembar 2006.

38 Konvencija o pravima djeteta, Usvojena od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 1989.

i da je obrazovanje usmjereni na razvoj ličnosti, talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih punih mogućnosti, ali i na razvoj poštovanja ljudskih prava i principa koje garantuje Opšta deklaracija o ljudskim pravima UN, te da se kroz obrazovanje razvija poštovanje prema vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i vrijednostima, ali i prema drugim kulturama i civilizacijama.

Države potpisnice se obavezuju da kreiraju sistem obrazovanja koji priprema djecu za preuzimanje odgovornosti u društvenom životu, razvija toleranciju i razumijevanje mira, jednakosti polova i prijateljstva prema narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama.

Takođe, države moraju razvijati mјere koje će sprječavati ometanje obrazovanja djece poput eksploracije i dječjeg rada, ali i preduzimati sve odgovarajuće mјere da bi se obezbijedilo da se školska disciplina sprovodi na način primjeren dječjem ljudskom dostojanstvu i u skladu sa Konvencijom.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama

U pogledu prava na obrazovanje, Konvencija garantuje da niko ne smije biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave, država mora poštovati pravo roditelja da obezbijede obrazovanje i nastavu koju su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima. Član 14 propisuje: „*Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbijeđuje se bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status*”³⁹.

U Protokolu 12 uz Konvenciju propisana je opšta zabrana diskriminacije u smislu da svako pravo koje zakon predviđa mora biti ostvareno bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao npr. polu, rasi, boji kože, jeziku, vjeroispovesti, političkom i drugom uvjerenju, nacionalnom ili društvenom porijeklu, povezanosti s nacionalnom manjinom, imovinskim ili nekim drugim statusom.

***Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*⁴⁰**

Konvencija propisuje stranama ugovornicama obavezu da garantuju pripadnicima manjina ravnopravnost i jednaku zakonsku zaštitu i zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju na osnovu pripadnosti određenoj manjini. Države se obavezuju da preduzimaju mјere za unaprjeđenje tolerancije i međukulturalnog dijaloga, saradnje i razumijevanja među građanima bez obzira na vjersku, nacionalnu, etničku ili jezičku pripadnost i to posebno u oblasti obrazovanja, kulture i masovnog informisanja.

U oblasti obrazovanja, potpisnice se moraju truditi da obezbijede uslove za njegovanje kulture, jezika i vjere manjina. U tom smislu, neophodno je preduzimati aktivnosti na obuci nastavnog kadra, razvijanju nastavnih materijala i omogućavanju kontakata i razmjene među učenicima

39 Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama, Savjet Evrope, 1950.

40 Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Savjet Evrope, Strazbur 1995.

i nastavnicima različitih zajednica. Strane ugovornice se obavezuju da obezbijede jednak pristup obrazovanju na svim nivoima za pripadnike manjina. Manjine imaju pravo da osnivaju svoje obrazovne ustanove za obrazovanje i obuku. Svaki pripadnik manjine ima pravo da uči svoj maternji jezik, a u oblastima naseljenim manjinama u znatnom broju, ako za to postoji dovoljno zahtjeva, mora se obezbijediti, u skladu sa mogućnostima države i obrazovnog sistema, da manjine uče svoj maternji jezik ili da se obrazuju na tom jeziku.

Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima⁴¹

Osnovni cilj Povelje je da države potpisnice priznaju regionalne ili manjinske jezike kao izraz kulturnog bogatstva, te da unaprjeđuju proučavanja i istraživanja regionalnih ili manjinskih jezika na univerzitetima ili sličnim ustanovama. Na ovaj način, njeguje se njihov kulturni identitet kao važan faktor društvene integracije manjina. Antidiskriminaciona odredba sastoji se u tome da niko ne smije biti isključen, ograničen ili nepovoljno tretiran zbog toga što upotrebljava manjinski ili regionalni jezik, što bi vodilo ka obeshrabrvanju bilo koga da koristi i razvija jezik manjine kojoj pripada.

Države moraju omogućiti manjinama školovanje na manjinskim jezicima, gdje god je to moguće, na svim nivoima obrazovanja. To uključuje i obezbijeđenje preduslova za učenje/obrazovanje na manjinskim jezicima kroz obučavanje nastavnog kadra i stvaranje drugih neophodnih uslova za cjelovito i funkcionalno obrazovanje na manjinskim jezicima.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁴²

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima propisuje da su sve osobe pred zakonom jednake i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu. To znači da zakonom treba zabraniti svaku diskriminaciju i garantovati svim osobama jednaku i djelotvornu zaštitu protiv svake diskriminacije, posebno na osnovu rase, boje, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili nekog drugog statusa.

Paktom se, zabranjuje opšta diskriminacija i neravnopravnost pred zakonom, odnosno propisuje norma da nijedan zakon ne smiju imati unijete diskriminatorne odredbe bez obzira na materiju koju reguliše. Države imaju i obavezu da pripadnicima etničkih, vjerskih ili jezičnih manjina ne uskraćuju pravo da zajedno s drugim članovima svoje grupe njeguju vlastiti kulturni život, isповijedaju i održavaju svoju vjeru ili upotrebljavaju svoj jezik.

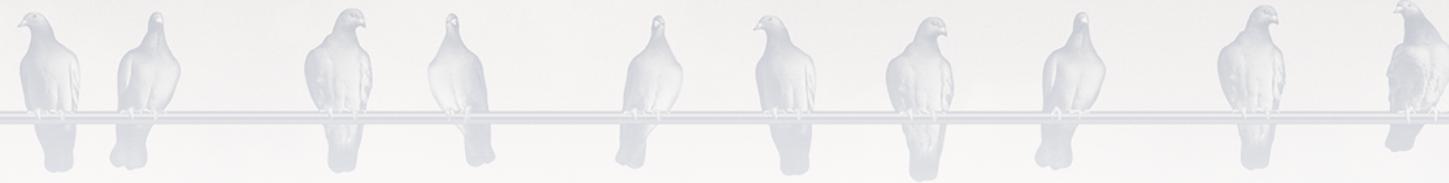
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima⁴³

Osnovna intencija Pakta je da podstakne zemlje potpisnice da stalno unaprjeđuju ekomska

41 Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Savjet Evrope, Strazbur, 1992.

42 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine 16. decembra 1966, stupio na snagu 23. marta 1976, u skladu sa članom 49.

43 Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen i otvoren za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 2200A (XXI) od 16. decembra 1966

socijalna i kulturna prava u cilju opšteg društvenog napretka, prevencije sukoba, siromaštva, kršenja ljudskih prava i diskriminacije.

Države potpisnice su obavezne da obezbijede svakome pravo na obrazovanje koje je usmjereni na razvoj ličnosti, dostojanstva i osnaži poštovanje ljudskih prava i sloboda. Samo obrazovanje bi trebalo da bude usmjereni na izgradnju pojedinca u aktivnog učesnika društvenog života spremnog da doprinosi razumijevanju, razvoju tolerancije i prijateljstva između ljudi različitog rasnog, etničkog porijeka i vjerske pripadnosti i posljedično očuvanju mira. U tom pravcu, države bi trebalo da obezbijede obaveznost i dostupnost besplatnog osnovnog obrazovanja za svakoga. Srednje obrazovanje bi, takođe, trebalo da bude dostupno svima i obavezno uz postepeno sprovođenje mjera kako bi bilo besplatno. Države bi trebalo i da urade sve da i univerzitetsko obrazovanje postepeno bude besplatno i opšte dostupno svakome u skladu sa sposobnostima. Konačno, potpisnice bi trebalo da posvećeno rade na širenju školske mreže, razvijanju različitih programa stipendija i stalnom snaženju standarda nastavnog osoblja. Pri tome, mora se poštovati sloboda roditelja da izaberu za svoju djecu vjersko i moralno obrazovanje koje najbolje odgovara njihovim uvjerenjima u ustanovama koje je država propisala.

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije⁴⁴

Ova Konvencija bila je prvi, i dugo vremena jedini, međunarodno obavezujući instrument koji je definisao pojam diskriminacije. Konvencija proglašava svaku doktrinu o superiornosti među rasama naučno neutemeljenom, nemoralnom i društveno opasnom pojavom koju treba aktivnim mjerama sprečavati kroz promociji tolerancije i suživota u saradnji različitih naroda u jednoj zemlji, ali među različitim narodima širom svijeta.

Posebna je obaveza država potpisnica da preduzimaju mjere u oblasti obrazovanja i vaspitanja, informisanja i kulture kako bi se borile protiv predrasuda koje vode rasnoj diskriminaciji putem unaprjeđenja razumijevanja, tolerancije i prijateljstva među narodima, etničkim i rasnim grupama u duhu principa i vrijednosti Ujedinjenih nacija.

Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama⁴⁵

Deklaracija je usvojena sa ciljem da kroz promociju i zaštitu prava pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičkih manjina doprinese političkoj i društvenoj stabilnosti država potpisnica.

Obavezuje države da na svojoj teritoriji štite opstanak i identitet manjina i unaprjeđuju uslove da se on stalno razvija. U skladu sa Deklaracijom, osobe koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama imaju pravo da slobodno, bez ikakvog miješanja sa strane i

44 Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, usvojena i otvorena za potpis i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine 2106 A (XX) od 21. decembra 1965, a stupila na snagu 4. januara 1969. u skladu sa članom 19.

45 Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, usvojena i proglašena na 47. zasjedanju Generalne Skupštine Ujedinjenih nacija, 18. prosinca 1992. (rezolucija br. 47/135)

bez ikakve diskriminacije, privatno i javno uživaju i praktikuju svoju kulturu, svoju vjeru i služe se svojim jezikom. Država je dužna da omogući djelotvorno učešće manjina u društvenom, ekonomskom, političkom i drugim oblastima društvenog života, uključujući obrazovanje. U oblasti obrazovanja države se obavezuju da preduzimaju podsticajne mjere za sticanje znanja o istoriji, tradiciji, jeziku i kulturi manjina koje žive na njihovom području, te da obezbijede uslove da se manjine obrazuju o društvu u kojem žive i učestvuju u procesu donošenja odluka, posebno onih koje se tiču njih, kako na lokalnom tako i na regionalnom nivou. Manjinama se mora obezbijediti sloboda da izražavaju svoj identitet dok god je to u skladu sa zakonom. Kad je god to moguće, države su dužne da omoguće manjinama učenje na svom jeziku i uopšte učenje vlastitog jezika.

Preporuka CM/Rec (2010)5 Komiteta ministara državama članicama o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta⁴⁶

Preporuka je donešena u cilju suprotstavljanja diskriminaciji ka razvoju socijalne uključenosti i osoba različite seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Države koje su je usvojile bi morale raditi na stalnom otklanjanju diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao prepreke ostvarivanju ljudskih prava i sloboda. Obrazovanje se fokusira kao važan kanal borbe protiv homofobije i diskriminacije. U tom smislu, država bi trebalo da preduzima aktivne mјere da obezbijedi pravo na obrazovanje bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rasnog identiteta u bezbjednom okruženju, bez nasilja i isključivanja i drugih vidova diskriminacionog postupanja. Države treba da rade na razvoju tolerancije unutar obrazovnih institucija kroz podizanje razumijevanja i prihvatanja različitih seksualnih i rodnih identiteta putem pružanja objektivnih informacija u školskim programima i obezbjeđivanje servisa za pružanje podrške i informisanje mladih da žive u skladu sa svojom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom. U obrazovnim institucijama bi trebalo da postoje osmišljene politike jednakosti, bezbjednosti i podršci u zaštiti od diskriminacije.

Važni instrumenti usvojeni od Savjeta Evrope koji mogu biti korisni kao osnova za razvoj atidiskriminacionih mehanizama u obrazovanju su i:

- Direktiva br. 2000/78/EC od 27 novembra 2000, o opštem okviru za jednako postupanje sa građanima prilikom zapošljavanja i na radu
- Direktive br. 2000/43/EC od 29 juna 2000, o sprovоđenju principa jednakog postupanja bez obzira na rasno ili etničko porijeklo.

---

46 Preporuka CM/Rec (2010)5 Komiteta ministara državama članicama o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Savjet Evrope, prihvatio Komitet ministara 31.marta 2010. na 1081. sastanku zamjenika ministara

8 9 10 11 12 13 14 15 16 17

